

vedením J.L. Bigeta, J.C. Hervého a Y. Théberta. Na tyto práce se budeme odvolávat při obsáhlejší argumentaci.

Četbu lze rozšířit v několika směrech. Uvádím zde pouze literaturu, která nevychází z oboru historie (dějiny architektury, včetně urbanismu): v tomto oboru každý odkazy rozpozná nebo si najde své vlastní. Vzdálené příklady jsem našel v geografii. Pokud jde o Tokio: *La Maîtrise de la ville. Urbanité française, urbanité nipponne*, A. Berque, Tokio, 1987 a A. Berque, *Du geste a la cité. Formes urbaines et lien social au Japon*, Paříž, 1993. Pokud jde o Mexiko: J. Monnet, *La ville et son double. Images et usages du centre: la parabole de Mexico*, Paříž 1993.

Městská sémiologie doznela v šedesátých letech ve Francii krátkého, ale prudkého intelektuálního úspěchu. Připomenuli jsme zde dva texty: F. Choay, „Sémiologie et urbanisme“, v *Architecture aujourd'hui*, 1967, rozvedeno a komentováno v *Le sens de la ville*, pod vedením F. Choay, Paříž, 1972, a R. Barthes, *L'Empire des signes*, Ženeva, 1970. Hermeneutický model pochází od P. Ricoeura, 2 díly, Paříž, 1969 a 1986 a uvádíme ho pro všeobecnou orientaci.

Cenné aplikace najdeme v práci M. Halbwachse, *La topographie légendaire des Evangiles de Terre-Sainte*, Paříž, 1941 a v práci *Un quartier industriel à Saint-Etienne. Le Marais entre histoire et planification*, D. Colson, J. Nizey a J. Roux, Lyon, 1933. Podnětem a výchozím bodem pro antropologickou analýzu předmětů je: A. Appadurai, *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 1986.

Při studiu temporálních modelů, jejichž těžištěm je přítomnost, budeme čerpat z: R. Koselleck, *Le futur passé. Contribution a la sémiologie des temps historiques*, Paříž, 1990 (německé vydání 1979).

Michel de Certeau (1925-1986) nám zanechal obdivuhodně rozmanité dílo. Jeho pozornost jako historika a antropologa postupně přitahovaly: náboženské dějiny okrajových hnutí (*La possession de Loudun*, 1970), epistemologie historického poznání (*L'écriture de l'histoire*, 1975), historická antropologie víry (*La fable mystique*, 1982), kulturní problémy současné společnosti (*L'invention du quotidien*, 1980). Jeho přínos k chápání města spočívá ve zdůraznění role chodců ve spontánní konstrukci nejrůznějších významů městského prostoru. Michel de Certeau obohatil naše chápání městských zkušeností důrazem na uplatňování obvyklých a účinných postupů.

Vynalézání každodennosti Michel de Certeau

„Lidstvo bylo stvořeno vyprávěním“
Pierre Janet

Vývoj paměti a pojem času, 1928, str. 261

I. UMĚNÍ JEDNAT

Kap. IX, Texty a prostor

V dnešních Aténách se prostředky hromadné dopravy nazývají *metaphorai*. Lidé jezdí do práce a z práce některou „metaforou“ – autobusem či vlakem. Rovněž texty by mohly nést toto krásné jméno, neboť každý den procházejí různými místy a organizují je, vybírají je a vzájemně spojují, vytvářejí z nich určitá uskupení a itineráře. Jsou to jakési cesty v prostoru.

V této souvislosti mají narativní struktury hodnotu prostorových syntaxí. Prostřednictvím celé škály kódů, usměrňování a kontrol řídí ony změny v prostoru (nebo cirkulaci), které texty uskutečňují lineárním sřetěžením nebo složitějším provázáním míst: odsud (Paříž) jedeme tam (Montargis). Toto místo (místnost)

v sobě zahrnuje jiné (sen nebo vzpomínku), atd. Ba dokonce, ať již jsou popisována nebo znázorněna aktéry (cizinec, obyvatel města, fantom), jsou tato místa mezi sebou více či méně těsně spojena „modalitami“, které určují druh přechodu od jednoho k druhému. Ten může být skutečně modalitou „epistemickou“, týkající se poznání (např.: „není jisté, že toto je náměstí Republiky“), „aletickou“, týkající se existence (např.: „zaslíbená země je nepravděpodobnou konečnou stanicí,“) nebo „deontickou“, týkající se povinnosti (např.: „z tohoto bodu se musíte dostat k tamtomu“)... Tyto poznámky pouze naznačují, mezi mnoha jinými, jak subtilně a zároveň komplexně jsou texty, ať každodenní komunikace či literární, našimi hromadnými dopravními prostředky, našimi *metaphorai*.

Každý text je totiž cestopisným textem, tj. určitým užitím prostoru. Jako takový má spojitost s každodenními taktikami a je jejich součástí, počínaje základním prostorovým údajem („je to vpravo“, „dejte se doleva“), což je počátek určitého textu, jehož pokračování píše kroky, až po každodenní „novinky“ („Hádej, koho jsem potkala v pekařství?“) či televizní „noviny“ (Teherán: Chomejní je čím dál tím víc osamocen), pověsti (Popelky v chaloupkách) a vyprávěné příběhy (vzpomínky a romány o cizích zemích nebo o více či méně vzdálené minulosti). Tyto vyprávěné příhody, které zároveň vytvářejí místopisy akcí a na obyčejných místech se odvozují od určitého řádu, tvoří pouhý „doplňek“ k promluvám chození a k rétorice putování: nejen, že je přemísťují a transponují do pole jazyka, ale ve skutečnosti ty pochody organizují. Vykonnávají cestu ještě před vykročením nohou nebo současně s ním.

Jakému typu analýzy mohou být podrobeny všechny ty hemžící se metafory – výroky a texty, jež organizují místa přemísťováním, a to tak, že je opisují jako se opisuje křivka? Pokud jde pouze o studie vztahující se k operacím umístujícím do prostoru (a nikoliv k prostorovým systémům), existují četné práce, které nabízejí různé metody a kategorie. Mezi nejnovějšími upozorňujeme zejména na ty, jež se vztahují k sémantice prostoru (jako John Lyon

o „Locative Subjects“ a „Spatial Expressions“¹, k psycholinguistice percepce (jako Miller a Johnson-Laird o „hypotéze lokalizace“)², k sociolinguistice popisů míst (např. William Labov)³, k fenomenologii organizačního chování „teritorií“ (např. Albert E. Scheflen a Norman Aschcraft)⁴, k „etnometodologii“ ukazatelů lokalizace v konverzaci (např. Emanuel A. Schegloff)⁵, nebo k sémiotice nahlížející na kulturu jako na prostorový metajazyk (např. Tartuská škola, zejména I. M. Lotman, B. A. Uspenskij), atd.⁶ Jako kdysi byly významné praktiky týkající se jazykových projevů vzaty v úvahu po lingvistických systémech, praktiky umístující do prostoru dnes přitahují pozornost poté, co byly zkoumány kódy a taxonomie prostorového řádu. Náš výzkum spadá do této doby „druhé“ analýzy, která přechází od struktur k akcím. V tomto širokém celku však budu brát v úvahu pouze *narrativní* akce. Ty umožní zpřesnit některé elementární formy praktik, které organizují prostor: bipolaritu „mapa“ a „cesta“, postupy „vymezení“ nebo „ohraničení“ a „enunciační fokusace“ (to znamená označení těla v diskursu).

„Prostory“ a „místa“

Na počátku učiním mezi prostorem a místem rozlišení, které vymezení určité pole. Místo je řád (ať už jakýkoliv), podle něhož jsou

¹ John Lyons, *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press, t. 2, 1977: „Locative Subjects“, str. 475–481; „Spatial Expressions“, str. 690–703.

² George A. Miller and Philip N. Johnson-Laird, *Language and Perception*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1976.

³ Viz výše, str. 175.

⁴ Albert E. Scheflen and Norman Aschcraft, *Human Territories. How we Behave in Space-Time*, Englewood Cliffs (N.J.), Prentice Hall, 1976.

⁵ E.A. Schegloff, „Notes on a Conversational Practice: Formulating Place“, in David Sudnow (ed.), *Studies in Social Interaction*, New York, Free Press, 1972, str. 75–119.

⁶ Viz například Tartuská škola, *Travaux sur les systèmes de signes*, ed. I. M. Lotman a B. A. Uspenskij, Brusel, Complexe, a Paříž, PUF, 1976, str. 18–39, 77–93, atd., Iouri Lotman, *La structure du texte artistique*, Paris, Gallimard, 1973, str. 309 atd.

prvky distribuovány ve vztazích koexistence. Je tedy vyloučena možnost, že by dvě věci byly na téže místě. Vládne zde zákon „vlastního“: zvažované prvky jsou jedny vedle druhých, každý je umístěn na „vlastním“ a odlišném místě, které určuje. Místo je tedy jakýmsi momentálním uskupením pozic. Implikuje určitou indikaci stability.

PROSTOR
O prostoru mluvíme, jakmile vezmeme v úvahu vektory směru, rychlostní veličinu a časovou proměnnou. Prostor je křížovatkou těles v pohybu. Je tak říkajíc ožívován množinou pohybů, které se tam dějí. Prostor je důsledek operací, které ho orientují směrově, okolnostně i časově a způsobují, že funguje v polyvalentní jednotě konfliktních programů nebo kontraktních proximit. Prostor je tedy vzhledem k místu přibližně tím, čím se stává slovo, když je vyřčeno, to jest když je uchopeno do nejednoznačnosti realizace, proměněno v pojem vykazující četné konvence, dáno jakožto akt přítomnosti (nebo určitého času) a modifikováno přeměnami vyplývajícími z toho, v jakém sousedství se postupně nalézá. Na rozdíl od místa nemá tedy ani jednoznačnost ani stabilitu „vlastního“.

MÍSTO
V podstatě je tedy prostor používané místo. Tak třeba ulice vyprojektovaná v rámci urbanistických plánů se mění v prostor díky chodcům. Podobně je četba prostorem vzniklým používáním místa, jež je tvořeno systémem znaků – psaným textem.

→ Již Merleau-Ponty odlišoval od „geometrického“ prostoru („homogenní a izotropní prostorovost“ odpovídající našemu „místu“) jinou „prostorovost“, kterou nazýval „antropologickým prostorem“. Toto rozlišení se vztahovalo k jiné problematice, jejíž cílem bylo oddělit od „geometrické“ jednoznačnosti zkušenost „vnějšku“ daného jako prostor, a pro níž „je prostor existenční“ a „existence je prostorová“. Touto zkušeností je vztah ke světu: ve snu i při percepci a jaksi předcházející jejich diferenciaci vyjadřuje „stejnou základní strukturu naší bytosti jako byti umístěn ve vztahu k nějakému prostředí“, – bytost situovanou díky určitému přání, neoddělitelnou od „směru existence“ a zasazenou do prostoru určité krajiny. Z tohoto hlediska „je stejně tolik prostorů,

kolik je rozdílných prostorových zkušeností“⁷. Perspektiva je určena „fenomenologií“ existování na světě.

Při zkoumání každodenních praktik, které tuto zkušenost artikulují, bude protiklad mezi „místem“ a „prostorem“ v textech odkazovat spíše ke dvěma druhům determinace: první předměty, které by byly nakonec zredukovatelné na spočítávání něčeho neživého, tedy zákonu určitého „místa“ (na Západě každé nehybné těleso počínaje oblázkem a konče mrtvým tělem jako by zakládalo nějaké místo a činilo z něj symbol hrobky). Druhá operacemi, které – když jsou přiřazené ke kameni, ke stromu nebo k člověku – specifikují „prostory“ akcemi historických subjektů (pohyb jakoby vždy podmiňoval vytváření prostoru a přidružoval ho k nějakému přiběhu). Mezi těmito dvěma determinacemi jsou přechody, jako přivedení do stavu smrti (nebo umístění do krajiny) hrdinů překračujících hranice a kteří, vinni tím, že zaútočili na zákon místa, napomáhají jeho obnovení svojí hrobkou. Nebo je naopak takovým přechodem probuzení nehybných předmětů (stůl, les, postava v prostředí). Když přestanou být nehybné, promění místo, kde odpočívaly, v cizotu svého vlastního prostoru.

⁷⁷ Texty tedy vykonávají práci, již jsou místa neustále přeměňována v prostory nebo prostory v místa. Organizují rovněž hry měnicích se vztahů, jež jedny udržují s druhými. Těchto her je bezpočet a jejich škála jde od nastolení stavu nehybného a téměř kameného řádu (nehýbe se nic kromě samotného diskursu, který jako kamerový vozík panoramaticky sleduje), až po zrychlený sled akcí zmnožujících prostor (jako v detektivce nebo v některých lidových pověstech, avšak toto frenetické umístování do prostoru je stejně tak vyjádřeno textovým místem). Ze všech těchto textů by byla možná typologie na základě místní identifikace a prostorového utváření. Ke zjištění způsobů, podle nichž se tyto rozdílné operace kombinují, je však zapotřebí analytických kritérií a kategorií, což je nutnost, která odkazuje k nejelementárnějším textům o cestách.

⁷ Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la Perception*, Paris, Gallimard, Tel, 1976, str. 324–344.

Cesty a mapy

První obrovský korpus textů představují orální popisy míst, vyprávění o příbytku, texty z ulice. C. Lindeová a W. Labov rozeznávají ve velmi podrobné analýze popisů bytů v New Yorku jejich obyvateli dva rozdílné typy, z nichž jeden nazývají „mapou“ (*map*) a druhý „cestou“ (*tour*). První z nich je typu: „Vedle kuchyně je pokoj děvčat“. Druhý je typu: „Když půjdeš doprava, vejdeš do obývacího pokoje“. V newyorském korpusu jsou přitom pouhá 3 procenta popisů typu „mapa“. Ostatní, tedy téměř všechny, jsou typu „cesta“: „Vejdeš malými vrátky“, atd. Tyto popisy mají většinou podobu *operací* a ukazují, „jak se vchází do jednotlivých místností“. U tohoto druhého typu upřesňují autoři, že okruh nebo „cesta“ je *speech act* (mluvní akt), který „poskytuje minimální řadu cest, jimiž se lze dostat do každé místnosti“, a že „dráha“ (*path*) je série jednotek, které mají podobu buď „statických“ („vpravo“, „před námi“, atd.) nebo „mobilních“ („když zahnete doleva“, atd.) vektorů⁸.

Ⓞ Jinak řečeno, popis osciluje v rámci určité alternativy: buď *vidět* (to je znalost určitého řádu míst), nebo *jíti* (to jsou akce umísťující do prostoru). Buď poskytuje *obraz* („je“...) nebo řídí *pohyby* („vejdeš, přejdeš, zahneš“). Mezi těmito dvěma možnostmi upřednostňuje a volí naprostá většina newyorských mluvčích druhou z nich.

Ponechám stranou studie Lindeové a Labova (ty jsou zaměřené zejména na pravidla interakcí a sociálních konvencí, jimiž se řídí „přirozený jazyk“, tedy problém, k němuž se vrátíme později), a rád bych se pokusil – prostřednictvím těchto newyorských a jiných podobných textů⁹ – upřesnit vztahy mezi označovateli

⁸ Charlotte Linde and William Labov, „Spatial Networks as a Site for the Study of Language and Thought“, in *Language*, t. 1, 1975, str. 924–939. O vztahu mezi *dělat* a *prostorem* viz též skupinu 107 (M. Hammad et al.), *Sémiotique de l'espace*, Paris, zpráva DGRST, 1973, str. 28.

⁹ Viz kupříkladu Catherine Bidou a Francis Ho Tham Kouie, *Le Vécu des habitants dans leur logement à travers soixante entretiens libres*, Paris, zpráva Cerebe, 1974, Alain

„cest“ a označovateli „map“ tam, kde koexistují ve stejném popisu. Jaká koordinace existuje mezi *jednat* a *vidět* v tomto běžném jazyce, kde to první jasně převládá? Tato otázka se v konečném důsledku týká, na základě těchto každodenních jazykových projevů, vztahu mezi itinerářem (diskursivní sérií operací) a mapou (totalizujícím zploštěním pozorování), tj. mezi dvěma symbolickými a antropologickými jazyky prostoru. Dvěma póly zkušenosti. Zdá se, že od „běžné“ kultury k vědeckému diskursu přecházíme od jednoho k druhému.

V textech z bytu nebo z ulice tedy převládají transfery čili „cesty“. Tato forma popisovatelů obvykle určuje celý styl narace. Pokud zasáhne ona druhá forma, je její hodnota buďto *podmíněná* nebo *předpokládaná* tou první. Příklady cest podmiňujících mapu: „Zahneš-li doprava, najdeš tam...“ nebo podobná formulace, „Když půjdeš rovně, uvidíš...“ V obou případech *jednat* umožňuje vidět. Máme však rovněž případ, kdy cesta předpokládá indikaci místa: „Uvidíš jedny dveře, půjdeš dalšími“ – prvek mapy je tedy postulátem itineráře. Vyprávěcí tkáň, v níž převládají popisovatelé itinerářů, se tedy opírá o body popisovatelů typu mapa, jejichž funkcí je označit buď určitý *efekt* získaný cestou („vidíš“...) nebo určitý *údaj*, který postuluje jako svoji hranici („je tam zeď“), možnost („jsou tam dveře“) nebo povinnost („je tam jednosměrka“), apod. Řetězec operací umísťujících do prostoru jako by byl vytečkován odkazy k tomu, co vytváří (reprezentace míst) nebo k tomu, co implikuje (místní řád). Máme tak strukturu cestopisného textu: příběhy o pochodech a o gestech jsou vyznačeny „citováním“ míst, která po nich zůstávají nebo která je umožňují.

Z tohoto úhlu pohledu můžeme srovnat kombinaci „cest“ a „map“ v každodenních textech se způsobem, jakým jsou již po pět století vedle sebe pokládány a posléze pomalu odlučovány v literárním a vědeckém znázorňování prostoru. Zvláště jestliže vezmeme „mapu“ v její dnešní geografické podobě, zdá se, že se v období, jež se vyznačovalo zrodem moderního vědeckého dis-

Médam a Jean Francois Augoyard, *Situations d'habitat et façons d'habiter*, Paris, Ecole Spéciale d'architecture, 1976, atd.

kursu (XV. – XVII. století), pomalu vymaňovala z itinerářů, které podmiňovaly její vznik. Na prvních středověkých mapách byly pouze přímočaře vyznačeny cesty (performativní označení, která se ostatně vztahovala zejména k poutím) a jednotlivé etapy, které má poutník absolvovat (města, jimiž má projít, kde se má zastavit, přenocovat, pomodlit se, atd.) a zároveň vzdálenosti kótované v hodinách či dnech, to jest v předpokládané době chůze¹⁰. Každá z nich je memorandem předpisujícím určité akce. Převládá cesta, která má být vykonána. Zahrnuje prvky mapy, stejně jako dnes doplňujeme popis cesty, kterou máme vykonat, ve spěchu načtrnutým nákresem, který již na papíře, tím, že uvádí místa, vyznačuje tanec kroků po městě: „dvacet kroků rovně, pak zahněte doleva, pak ještě čtyřicet kroků...“ Taková kresba artikuluje praktiky umísťující do prostoru jako plány městských itinerářů, umění gest a texty kroků, jaké slouží Japoncům jakožto „adresáře“¹¹, nebo jako ona obdivuhodná aztécká mapa (XV. stol.) zaznamenávající exodus Totomihuaků jedním nákresem, který však není znázorněním „silnice“ (žádná tam nebyla), nýbrž jakýmsi „pochodovým deníkem“ – soupisem vytečkovaným stopami kroků, mezi nimiž byly pravidelné mezery, a symboly událostí, k nimž na cestě postupně došlo (jídlo, bitvy, překročení řek či hor, atd.). Nešlo tedy o geografickou mapu, nýbrž o jakousi „dějepisnou knihu“¹².

Mezi XV. a XVII. stoletím nabývá mapa autonomní podoby. Četné „narativní“ symboly, které se na ní ještě nadlouho zabydlely (nejrůznější lodi, zvířata a postavy všeho druhu) mají nepochybně označovat jednotlivé operace – cestovní, válečné, stavební, politické či obchodní – které umožňují zhotovení geografického

¹⁰ Viz George H. T. Kimble, *Geography in the Middle Ages*, Londýn, Methuen, 1938, etc.

¹¹ Roland Barthes, *L'Empire des signes*, Genève, Skira, 1970, str. 47–51.

¹² Mapa reprodukována a analyzovaná Pierrem Janetem, *L'Évolution de la mémoire et la notion du temps*, Paris, A. Chahine, 1928, str. 284–287. Originál je uchován v Cuauhtínchan (Puebla, Mexiko).

plánu¹³. Tato vyobrazení s funkcí fragmentů textů nejsou v žádném případě „ilustracemi“, ikonickými glosami textu, nýbrž vyznačují na mapě historické operace, jejichž je výsledkem. Tak např. plachetnice namalovaná na moři vypovídá o námořní výpravě, která umožnila zakreslení pobřeží. Je rovna popisovateli typu „cesta“. Mapa však postupně nad těmito symboly vítězí, přisvojuje si jejich prostor, postupně eliminuje symboly zobrazující zkušenosti, které ji pomohly vytvořit. Změnila se pod vlivem euklidovské a potom deskriptivní geometrie a konstituovala ve formální celek abstraktních míst, a je jakýmsi „divadlem“ (tak byly nazývány atlasy), v němž stejný systém projekce přiřazuje dva značně odlišné prvky: údaje, které poskytla určitá tradice (např. Ptolemaiova *Geografie*) a ty, které poskytli mořeplavci (např. portolány). Mapa tedy kolacionuje heterogenní místa, z nichž některá jsou získána tradicí a jiná vytvořena pozorováním. Hlavní je však v nich to, že zrušila itineráře jež, předpokládající onen první typ a podmiňující ten druhý, zajišťují vlastně přechod od jedněch k druhým. Mapa, jež je totalizující scénou, na níž jsou prvky disparátního původu sdruženy a vytvářejí obraz určitého „stavu“ geografického vědění, odkazuje jako do kulís do svého „před“ nebo do svého „po“ operace, jejichž je následkem nebo předpokladem. Osamostatňuje se. Popisovatele cesty zmizely.

Rozpoznatelná organizace v textech o prostoru každodenní kultury je tedy převrácena činností, která izolovala určitý systém geografických míst. Rozdíl mezi oněmi dvěma popisy nespočívá pochopitelně v přítomnosti či nepřítomnosti praktik (ty působí všude), nýbrž ve faktu, že mapy, sestavené na vlastních místech, kde mají být *vystaveny produkty vědění*, vytvářejí tabule se zřetelně čitelnými výsledky. Texty o prostoru naopak vystavují operace, které umožňují, na vnuceném a ne „vlastním“ místě, ho přece jen „drtit“, jak řekla jedna obyvatelka o místnostech svého bytu: „Mů-

¹³ Například Louis Marin, *Utopiques : jeux d'espace*, Paris, Minuit, 1973: „Le portrait de la ville dans ses utopiques“, str. 257–290, o vztahu mezi symboly („diskurs-cesta“) a mapou („systém-text“) ve tzech zobrazeních města XVII. století – vztah mezi „narativním“ a „geometrickým“.

žete je drtit¹⁴. Od lidové pověsti k popisům příbytků jsou texty vyprávějící o cestách v místech, jež jsou – od antického světa po dnešní byty pro sociálně slabé občany – typická tím, že jsou různými formami jednoho nastoleného řádu, oživovány posílením „jednání“ (a tedy výpovědi).

Od předem stanoveného místopisu, který sahá (pokud zůstaneme doma) od kamrlíků, „kde člověk nemůže nic dělat“, až po již vymizelé pověstné půdy, které „mohou sloužit všemožným účelům“¹⁵, vypovídají každodenní texty o tom, co tam lze přese všechno vyrobit a udělat z nich. Jsou to jakési faktury prostoru.

Mezníky¹⁶

Vzhledem ke svému vztahu k místům, hrají texty rovněž každodenní roli dynamické a svrchované instance ve vymezování. Jako vždy se tato jejich role objevuje více na druhém stupni, když je výslovně vyjádřena a zdvojena právnickým diskursem. Podle krásného tradičního jazyka soudních procesů se soudní úředníci kdysi „dostavovali na místa“ (dopravní prostředky a právníké metafory), aby ve věci „sporných“ hranic „vyslechli“ kontradiktorní výroky obou stran. Jejich „meztímní rozhodnutí“, jak se jim říkalo, bylo jednou takovou „ohraničující operací“. Tato meztímní rozhodnutí, zapsaná krasopisně zapisovateli na pergameny, jejichž zápis někdy pokračuje (nebo začíná) nákresey vyznačujícími hranice, nebyly vlastně nic jiného než jakési metatexty. Ty spojovaly dohromady (což byla práce písařů kolacionujících varianty) odpůrčí příběhy, které každá z protivných stran předložila: „Pan Mulatier nám udává, že jeho děd zasadil tuto jabloň na okraji svého pole... Jeanpierre nám připomíná, že pan Buvet si založil hnojiště na pozemku, který je společným majetkem dotčeného a jeho

¹⁴ Cit. in C. Bidou a F. Ho Tham Kouie, op. cit., str. 55.

¹⁵ Cit. ibid., str. 57, 59.

¹⁶ Pierre Janet, *L'Evolution de la mémoire*, zvláště přednášky o „postupech narace“ a o „vyrábění“, str. 249–294. A. Médam a J.-F. Augoyard, op. cit., str. 90–95, vymezili touto jednotkou materiál svého výzkumu.

bratra Ondřeje...“ Jsou tedy genealogiemi míst, legendami teritorií. Soudcův projev uvádí tyto verze v soulad, a je tedy obdobou kritického vydání. Je „sestaven“ na základě „primárních“ textů (pana Mulatiera, pana Jeanpierra a mnoha dalších), která již mají funkci *prostorových zákonodárství*, neboť vytyčují a rozdělují území „gesty“ nebo diskursy akcí (zasadit jabloň, udržovat hnojiště atd.)

„Mezní operace“, tedy narativní úmluvy a kompilace textů, jsou skládány z fragmentů vyňatých z předchozích příběhů a „slepených“ dohromady. V tomto smyslu osvětlují vytváření mýtů, jakož mají i funkci zakládat a artikulovat prostory. Uchovány ve fondech soudních kanceláří tvoří nesmírně rozsáhlou cestopisnou literaturu, to jest literaturu o organizačních akcích více či méně rozsáhlých sociálních a kulturních zón. Tato literatura však představuje sama o sobě jen mizivou část (tu, která se zapisuje ve sporných bodech) orální narace, která neustále, nekonečně a neúnavně, komponuje prostor a ověřuje, konfrontuje a přemísťuje jeho hranice.

Tyto „kanály“ textů, jak je nazýval Pierre Janet, skýtají tedy velice bohaté pole pro analýzu prostorovosti. Mezi otázkami s touto problematikou souvisejícími je nutno vyzvednout ty, jež se týkají dimenze (extensionalita), orientace (vektoralita), afinity (homografie), atd. Přihlédnou pouze k několika aspektům vztahujícím se k samotnému vymezení, což je primární a vpravdě „základní“ otázka: prostor je strukturován rozčleněním. Všechno vskutku odkazuje k této diferenciaci, která umožňuje hry prostorů. Počínaje rozlišováním, jež vyděluje ze své vnějškovosti určitý subjekt, až po odřezávání lokalizující předměty, počínaje příbytkem (který vzniká od první zdi) až po cestu (jež se buduje na ustanovení nějakého geografického „jinde“ nebo nějakého kosmologického „mimo“), a v působení městské sítě stejně jako venkovské krajiny není prostorovosti, jež by nebyla organizována určením hranic.

V této organizaci má text rozhodující úlohu. Pochopitelně „popisuje“. Jenomže „každý popis je více než pouhou fixací“, je to

„kulturně tvůrčí akt“¹⁷. Má dokonce distributivní moc a performativní sílu (dělá, co říká), když dojde k nashromáždění určitého celku okolností. Je tedy zakladatelem prostorů. A naopak tam, kde mizí vyprávění (či tam, kde jsou degradovány na muzejní předměty), nastává ztráta prostoru. Skupina či jednotlivec zbavený narace (jak to konstatujeme tu ve městě, tu na venkově) navrácí se k znepokojující fatalistické zkušenosti beztvaré, neurčité a temné totality. Zvažujeme-li úlohu textu ve vymezení, můžeme rozlišit nejprve primární funkci *autorizovat* zřízení, přemístění nebo překročení hranic, a v důsledku toho protiklad dvou křížících se pohybů (stanovit a překročit hranici) – fungující v uzavřeném vymezeném ohraničeném poli diskursu – , takže se z textu stane jakási mřížka „křížovky“ (dynamický rastr prostoru), a jehož hranice a most se zdají být základními narativními symboly.

1. *Vytvořit dějiště akcí.* Text má nejprve funkci opravňující, či přesněji *zakládající*. Tato funkce není v pravém slova smyslu právnícká, to jest vztahující se k zákonům nebo k rozsudkům. Týká se spíše toho, co Georges Dumézil analyzuje v indoevropském kořeni *dhe*, „položít“ přes jeho odvozeniny v sanskrtu (*dhatu*) a v latině (*fas*). Píše: „*Fas* je vpravdě mystickým základem, v neviditelném světě, bez něhož jsou veškeré postoje ovládané či autorizované *ius* (lidským právem) – a obecněji veškeré lidské postoje – nejisté, nebezpečné, ne-li přímo osudové. *Fas* nepodléhá analýze, kasuistice jako *ius*. Nedělí se dále a jeho jméno se neskloňuje. „*Zákoník* je nebo není: *fast est* nebo *fas non est*.“ „Určitá doba, určité místo jsou nazývány *fasti* nebo *nefasti* (příznivé nebo nepříznivé), podle toho, zda dodávají či nikoliv lidskému konání tento nezbytný základ.“¹⁸

Na rozdíl od toho, co se odehrálo ve staré Indii (kde stejné osobnosti měly postupně různé úlohy), byla tato funkce v západních částech indoevropského světa předmětem zvláštního institucionálního vydělení. K *fas* přísluší vlastní rituál uskutečňovaný

¹⁷ I. M. Lotman, in Ecole de Tartu, *Travaux sur les systèmes de signes*, str. 89.

¹⁸ Georges Dumézil, *Římské ideje*, Paris, Gallimard, 1969, str. 61-78, o „*Ius fetiale*“.

v Římě zvláštními knězi – *fetiales*, který byl „výtvořem Západu“. Zasahuje „na prahu každé činnosti Říma vzhledem k jakémukoliv cizímu národu“, vyhlášení války, vojenská výprava, spojenectví s jiným národem. Je to pochod o třech dostředných etapách: jedné vnitřní ale v blízkosti hranic, druhé na hranici a třetí u cizince. Rituál se uskutečňuje před jakoukoliv civilní či vojenskou akcí, neboť je určen k *vytvoření pole* nezbytného pro politické a válečné aktivity. Je to tedy také jakési *repetitio rerum*: zároveň *obnovení* a opakování základních zakládacích aktů, *recitací* a citací genealogií schopných ospravedlnit novou aktivitu, jakož i *předpovědi* a příslibem úspěchu před bitvami, smlouvami a výboji. Jako generální zkouška před vlastním představením předchází tento rituál, tato gestická narace, historickému uskutečnění. Cesta či „pochod“ *fetiales* otvírá prostor a zajišťuje základ pro vojenské, diplomatické nebo obchodní operace, k nimž se odvažují mimo hranice¹⁹. Tak ve Vědu Višnu „otvírá svými kroky pro Indrova bojovou akci zónu v prostoru, kde se má akce odehrát“. Je to založení. „Poskytuje prostor“ akcím, které budou podniknuty, „vytváří pole“, které jim slouží jako „základna“ a „dějiště“.

Přesně taková je primární úloha textu. Otevírá legitimní *dějiště skutečným akcím*. Tvoří pole, které povoluje riskantní a nejisté sociální praktiky. Avšak je zde trojí rozdíl v porovnání s funkcí tak pečlivě vydělenou oním římským výnosem: text zajišťuje ono *fas* v rozptýlené (a nikoliv jednotné), miniaturizované (a nikoliv národní) a polyvalentní (nikoliv specializované) podobě. *Rozptýlené* nikoliv pouze díky rozdílnosti sociálních prostředí, ale zejména díky vzrůstající různorodosti (či různorodosti čím dál tím zřetelnější) mezi autorizujícími „referencemi“: exkomunikace územních „božstev“, odejmutí původnímu účelu míst prodchnutých duchem textů a rozšíření neutrálních zón zbavených legitimacy – to vše poznamenalo únik a rozkouskování narací organizujících hranice a přivlastňování. (Oficiální historiografie – historické knihy, televizní noviny atd. – se nicméně snaží všem vnutit věrohodnost národního prostoru). *Miniaturizovanou* proto, že sociálně-ekono-

¹⁹ *ibid.*

mická technokracie opět zavádí do rodinné či individuální jednoty hru *fas* nebo *nefas* se znásobením „rodinných příběhů“ a „životních příběhů“ nebo všech psychoanalytických narácí. (Veřejná ospravedlňování změněná v neškodné řeči, ač postupně odpoutávaná od těchto soukromých historek, se nicméně udržují nebo se znovu divoce vynořují ve střetech mezi třídami či v rasových konfliktech.) A konečně jsou *polyvalentní* proto, že míšení tolika mikrotextů jim přiděluje funkce, které jsou unášeny vůlí skupin, v nichž cirkulují. Tato polyvalence se však nedotýká relačního původu narativity: starodávný antický rituál tvořící akční pole je rozpoznatelný v „úlocích“ textů osázených kolem obskurních prahů našich existencí. Tyto zasazené fragmenty nevědomky artikuluji „biografický“ příběh, jehož prostor zakládají.

Narativní aktivita, i když má mnoho podob a není již jednotná, rozvíjí se tedy dále tam, kde jde o hranice a o vztahy s cizinou. Ač vybuchla a je rozptýlená, uskutečňuje nadále operace ohraničení. A dále ještě zapojuje do hry *fas*, které „povoluje“ akce a předchází jim. Stejně jako římské *fetiales* „pochodují“ texty před sociálními praktikami a otvírají jim pole. Sama právní rozhodnutí a kombinace přicházejí teprve potom, stejně jako výroky a spisy římského práva (*ius*), uvádějící v soulad oblasti působnosti přiznávané jednotlivcům²⁰, byly samy součástí postojů, jimž *fas* dávalo „základ“. Podle pravidel, jež jsou jim vlastní, pracují „mezeitímní rozsudky“ soudních úředníků v mase heterogenních prostorů již vytvořených a stvrzených nesčetnými orálními projevy, jež tvoří z rodinné nebo místní historiky, obvyklá či profesionální „gesta“, „vyprávění“ o cestách a o krajinách. Netvoří však tato dějiště akcí, nýbrž je artikuluji a obsluhují. Předpokládají narativní autority, které soudci „vyslechnou“, konfrontují a hierarchicky řadí. Před usměrňujícím rozsudkem je zakládající text.

2. *Hranice a mosty*. Texty jsou oživeny jistým protikladem, který v nich představuje vztah mezi hranicí a mostem, to jest mezi určitým prostorem (legitimním) a jeho vnějškem (cizím). Chceme-li o tom pojednat, musíme se vrátit k elementárním jednotkám.

²⁰ Ibid., str. 31-45

Ponecháme-li stranou morfologii (která zde není naším zájmem) a jestliže se budeme situovat do perspektivy pragmatiky – a přesněji syntaxe určující „programy“ či řady praktik, jimiž se zmocňujeme prostoru, můžeme vzít jako východisko definici základní jednotky danou Millerem a Johnson-Lairdem, kterou nazývají „regionem“: to je podle nich střetávání akčních programů. „Region“ je tedy prostor vytvořený určitou interakcí²¹. Z toho vyplývá, že ve stejném „místě“ je tolik regionů, kolik je tam interakcí či střetnutí programů. A také to, že determinace jednoho prostoru je duální a operativní, tedy že se v problematice promluvy vztahuje k „mezeitímnímu“ procesu.

Tím se mezi každé vymezení a jeho mobilitu zavádí jistý dynamický protiklad. Text na jedné straně neúnavně vytváří hranice. Násobí je, avšak v rámci interakcí mezi postavami – věcmi, zvířaty, lidmi. Tito aktéři si rozdělují místa a současně i predikáty (dobrý, lstivý, ctižádostivý, pošetilý, atd.) a pohyby (přiblížit se, vyhnout se, uprchnout, obrátit se, atd.) Hranice jsou vyznačeny průsečíky mezi progresivním přisvojováním (akvizice predikátů během textu) a postupným přemísťováním (vnitřní a vnější pohyby) aktérů. Opět vystupují k dynamickému rozdělení možného majetku a funkcí, aby vytvářely čím dál tím komplexnější síť diferenciací, kombinatoriku prostorů. Jsou výsledkem práce rozlišování na základě střetávání. A tak, v temnotě jejich neohraňovanosti, jsou těla rozeznatelná pouze tam, kde se na ně podepisují „doteky“ jejich milostného či válečného zápasu. Je paradoxem hranice, že diferenciační body mezi dvěma těly, jelikož jsou vytvořené kontakty, jsou rovněž společnými body. Spojení a rozpojení jsou zde neoddělitelná. Které z těl v kontaktu vlastní hranici, která je odděluje? Ani jedno ani druhé. Znamená to, že nikdo?

Toto je teoretický i praktický problém hranice: komu patří? Řeka, zeď či strom tvoří hranici. Nemá charakter ne-místa, jež se pro hranici předpokládá v kartografickém zobrazení. Má roli prostředníka. A narace ho nechá promlouvat: „Stůj“, říká les, odkud přichází vlk. „Stop!“ říká řeka, ukazujíc svého krokodýla. Tento

²¹ G. Miller and Ph. N. Johnson-Laird, op. cit., str. 57-66, 385-390, 564, atd.

aktér však, již samotným faktem, že je řečí hranice, vytváří stejně tak komunikaci jako rozdělení. Ba co víc: vytváří břeh pouze tím, že řekne, co z druhého břehu přes něj vede. Artikuluje. Je rovněž přechodem. V textu funguje hranice jako třetí. Je jakousi „mezerou“, – jakýmsi „prostorem mezi dvěma“, *Zwischenraum*, říká jedna skvělá a ironická Morgensternova báseň o „ohradě“, jež se rýmuje s „prostorem“ (*Raum*) a s „vidět skrz“ (*hindurchzuschauen*). Je to příběh jednoho plotu (ohrady z latěk, *Lattenzaun*):

*Es war einmal ein Lattenzaun
mit Zwischenraum, hindurchzuschauen*

Hranice – třetí místo, hra interakcí a průhledů, je jakožto jakési prázdná narativním symbolem výměn a setkání. Architekt, který tudy prochází, se chvatně tohoto „prostoru mezi dvěma“ zmocní a vybuduje tam velký dům:

*Ein Architekt, der dieses sah,
stand eines Abends plötzlich da –
und nahm den Zwischenraum heraus
und baute draus ein grosses Haus.*

Dochází tedy ke změně prázdná v plnost, mezery v zavedené místo. Jak to bylo dál je nasnadě. Senát ten památník „převzal“ – je tam nastolen Zákon – a architekt prchá do Afri – neb Ameriky:

*Drum zog ihn der Senat auch ein.
Der Architekt jedoch entfloh
nach Afri–od–Ameriko.²²*

Architekt má nutkání zabetonovat ten plot, zaplnit a zastavět „ten prostor mezi dvěma“. Je to rovněž jeho iluze, neboť nevědomky pracuje v politické nejistotě míst, a nezbývá mu, když

²² „Byl jednou jeden latkový plot/s mezerami, skrze něj bylo vidět./ Jeden architekt, který to spatřil, se znenadání jednoho večera přiblížil, zmocnil se těch mezer a vystavěl rozlehlé sídlo./ Toho se pak zmocnil Senát./zatímco architekt prchá až do Afri–neb–Ameriky.“(L.G.). Christian Morgenstern, „Der Lattenzaun“, in: *Gesammelte werke*, Mnichov, R. Piper, 1965, str. 229.

spatří hotové dílo, než uprchnout daleko od balvanů zákona. Text naopak svými interakčními příběhy podporuje „logiku neurčitosti“. „Obrací“ hranici v přechod a řeku v most. Vypráví vskutku o inverzích a o přemísťování: dveře, které zavírá, je právě to, co otvíráme. Řeka je tím, co poskytuje přechod, strom tím, co vyznačuje kroky předsunuté hlídky, plot je množinou skulin, kam vklouzne pohled.

Všude máme dvojznačnost *mostu*: ten postupně spojuje a klade proti sobě izolované oblasti. Pomáhá jim a ohrožuje je. Osvobozuje z uzavření a ničí jejich autonomii. Takto například zasahuje jako hlavní a ambivalentní postava v textech o Noirmoutiers před stavbou – během ní a po ní, v r. 1972 – mostu mezi La Fosse a Fromentine²³. Žije dál dvojím životem v nesčetných memoriálních míst a každodenních legendách, které jsou často shrnuty ve vlastních jménech, skrytých paradoxech, elipsách příběhů, nerozluštěných hádankách: Pont-à-Mousson, Pont-Audemer, Pontcharra, Pontchâteau, Pont-Croix, Pont-de-Beauvoisin, Pont-de-l'Arche, Pont-de-Roide, Pont du Diable, Ponthieu, atd.

Právem všude dodává ďábelskosti na obrazech, kde Hieronymus Bosch vynalézá své modifikace prostoru²⁴. Jako překročení hranice, přestoupení zákona místa symbolizuje odjezd, lezi určitého stavu, ambice dobytelské moci nebo náhlý útěk z exilu, každopádně však „zrazení“ určitého řádu. Zároveň však staví určité „jinam“, jež svádí z cesty, zanechává či dává vyvstat mimo hranice cizotě, která byla uvnitř kontrolována, dodává objektivitu (to jest výraz a představu) jinakosti, která se skrývala na této straně hranic, takže když cestovatel znovu přejde přes most a vrací se do ohrady, nalezne tam napříště ono jinde, které nejprve při odjezdu hledal a potom před ním při návratu prchal. Uvnitř hranic je ono cizí již uvnitř, je to exotismus či svátek paměti, znepokojující dů-

²³ Viz Nicole Brunet, *Un pont vers l'acculturation, Ile de Noirmoutiers*, DEA d'ethnologie, Université de Paris-VII, 1979.

²⁴ Viz Michel de Certeau, *La Fable mystique XVI-XVII s.*, t.1, 2. vyd., Paris, Gallimard, Tel, 1978: kap. 2, "Le Jardin: les délires et délices de Jérôme Bosch", str. 71-106.

věrnost. Vše se odehrává, jako by samotné vymezení bylo mostem, který otvírá vnitřek jeho protikladu.

Delikvence

Tam, kde mapa vykrajuje, text překračuje. Je „diegesí“, říká řečtina, chce-li mluvit o naraci: zahajuje „pochod“ („vede“) a jde přes („překračuje“). Operační prostor, po kterém šlape, je utvořen z pohybů: je *topologický*, vztahující se k deformaci symbolů, a nikoliv *topický*, tedy definující místa. Hranice tam vymezuje pouze ambivalentním způsobem. Hraje dvojí hru. Dělá opak toho, co říká. Poskytuje místo cizinci, a přitom ho zdánlivě vystrkuje. Nebo když stanoví zastávku, není stálá, spíše sleduje variace mezi programových setkání. Mezníky jsou jakési přenosné hranice a prostředky přemísťování hranic – tedy rovněž *metaphorai*.

Zdá se, že v naracích organizujících prostor mají mezníky úlohu řeckých *xoana*, sošek, jejichž vynalezení se přisuzuje Istivému Daidalovi: jelikož byly Istivé jako on, umísťovaly hranice jen tím, že se (a je) přemísťovaly. Tyto ukazatele zakreslovaly rovnými znaky zakřivení a pohyby prostoru. Jejich práce rozdělovače se tedy naprosto odlišovala od vyznačování kůly, kolíky nebo stabilními sloupy, které se zarážely do země, čímž vymezovaly a zakládaly určitý řád míst²⁵. Byly to rovněž přenosné hranice. Mezní narativní operace dnes přebírají štafetu někdejších záhadných popisovatelů, když insinují pohyblivost samotným gestem fixace ve jménu vymezení. Řekl to ostatně již Michelet: když se na konci antiky zhroutil aristokracie velkých olympských bohů, nestrhla s sebou v žádném případě „plejádu domácích bohů, tu spodinu mezi bohy, která dále ovládala venkov, lesy, hory, prameny, a jež důvěrně souzněla se životem krajiny. Tito bohové sídlící v nitru dubů, v prchavých a hlubokých vodách, nemohli být vyhnáni... Kde tedy jsou? Na poušti, na vřesovišti nebo snad v lese? Jistě, zejména ale v domě. Přetrvávají v nejhlubší intimitě domácích zvyk-

²⁵ Viz F. Frontisi-Docroux, *Dédale, Mythologie de l'artisan en Grèce ancienne*, Paris, Maspero, 1975, str. 104 a str. 100-101, 117 atd., o *mobilitě* těchto nehybných soch.

lostí.“²⁶ Rovněž však v našich ulicích a v našich bytech. Možná, že to koneckonců byli jen agilní svědkové narativity a její *delikventní* podoby. Změna jména (každá moc je toponymická a nastoluje svůj místní řád pojmenováním) neoslabuje tuto mnohonásobnou, zákeřnou a pohyblivou sílu. Přežívá otřesy velké historie, která jim dává nová a nová jména.

Jestliže delikvent existuje pouze tím, že se přemístí, jestliže je jeho specifickým rysem to, že žije nikoliv na okraji, nýbrž v průvrách kódů, které narušuje a přemísťuje, jestliže je typický *nadvládou cest* nad *stavem*, je text delikventní. Sociální delikvence by spočívala v tom, že by byl text vzat doslovně, že by z něho byl udělán princip fyzické existence tam, kde již společnost neposkytuje subjektům či skupinám symbolická řešení a perspektivu v prostoru, tam, kde již není jiné alternativy než disciplinované zařazení či ilegální vybočení, to jest ta či ona forma vězení a blouďení na okraji. Naproti tomu je text delikvencí v záloze, udržovaná, která je nicméně sama přemísťována a v tradičních společnostech (antická, středověká, atd.) kompatibilní s řádem pevně ustanoveným, avšak natolik dostatečně pružným, aby nechal bujet *onu* spornou, zpochybňující dynamiku nerespektující místa, hned hravou, hned hroživou, jež se táhne od nepatrných forem každodenních mluvených projevů až po dávné karnevalové projevy²⁷.

Zbývá pochopitelně zjistit, jaké faktické změny působí tato delikventní narativita ve společnosti. Každopádně již můžeme říci, že ve věci prostoru začíná tato delikvence vepsáním těla do textu daného řádu. Nejasnost těla v pohybu, gestikulujícího, chodícího, radujícího se je tím, co neomezeně organizuje *tady* ve vztahu k *jinde*, „důvěrnost“ ve vztahu k „cizosti“. Text o prostoru je na svém minimálním stupni *mluveným* jazykem, to znamená jazykovým systémem přidělujícím místa, tou měrou, že je *artikulován* určitou „enunciační fokusací“, určitým aktem užívání. To je předmětem

²⁶ Jules Michelet, *La sorcière*, Paris, Calmann-Lévy, s.d. str. 23-24.

²⁷ Viz kupříkladu k této dvojsmyslnosti Emmanuel Le Roy Ladurie: *Le carnaval de Romans*, Paris, Gallimard, 1979.

„proxemiky“²⁸. Zde postačí připomenout, než o ní nalezneme údaje v organizaci paměti, že s touto „enunciační fokusací“ se prostor opět jeví jako užívané místo.

²⁸ Viz Paolo Fabbri, „Considérations sur la proxémique“, in *Languages*, č. 10, červen 1968, str. 65-75. E. T. Hall, „Proxemics: The study of Man's Spatial Relations“, in I. Gladstone (ed.), *Man's Image in Medicine and Anthropology*, New York, International Universities Press, 1963, definoval proxemiku jako „study of how man uncosciously structures spaces - the distance between men in the conduct of daily transactions, the orgnization of space in his houses and buildings, and ultimately the lay-out of his towns“.

Marc Augé, narozen 1935 v Poitiers, vedl nejprve výzkumné práce v Africe v oblasti sociální a náboženské antropologie, (*Théorie des pouvoirs et idéologie. Etude de cas en Côte d'Ivoire*, Paris, Hermann, 1975), poté se v několika publikacích zamýšlel nad základy a historii antropologie (zejména: *Symbole, fonction, histoire : les interrogations de l'anthropologie*, Paris, Hachette, 1979 ; *Génie du Paganisme*, Paris, Gallimard, 1982), načež zahájil sérii velmi originálních studií o současném životě ve městech (*La traversée du Luxembourg*, Paris, Hachette, 1985 ; *Un ethnologue dans le métro*, Paris, Hachette, 1986 ; *Domaines et châteaux*, Paris, Seuil, 1989). Marc Augé se snažil odstranit rozpory mezi etnologií vzdáleného a blízkého (zejména v díle *Anthropologie des mondes contemporains*, Paris, Aubier, 1994) a to poukázáním na to, jak antropologický přístup umožňuje nové chápání naší modernosti. V uvedeném výňatku je to nový pohled na zkušenost s městským prostorem.

Marc Augé je v současné době directeur d'études na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, v jejímž čele stál v letech 1985-1995.

Ne-místa : úvod do antropologie super-modernosti

Marc Augé

Pojmy cestovní trasy, křižovatky, centra a historické památky nejsou užitečné pouze pro popis tradičních antropologických míst. Částečně vystihují současný francouzský prostor, zejména prostor městský. Paradoxně jej dokonce umožňují charakterizovat jako prostor specifický, zatímco podle své definice je každý z nich kritériem srovnávacím.

Obvykle se říká, že Francie je centralizovanou zemí. Po stránce politické jí opravdu nejméně od 17. století je. Navzdory nedávným snahám o přenesení kompetencí na jednotlivé kraje zůstává

Francie zemí centralizovanou po stránce administrativní (ideálem Francouzské revoluce dokonce původně bylo provést rozdělení na správní obvody podle čistě a přísně geometrického modelu). Zůstává jí v myšlení Francouzů, zejména kvůli organizaci silniční sítě a sítě železniční, které byly obě alespoň zpočátku pojaty jako dvě pavučiny, v jejichž středu leží Paříž.

Pro větší přesnost by bylo třeba dodat, že stejně jako žádné hlavní město na světě není poято právě jako hlavní v takové míře jako Paříž, neexistuje žádné francouzské město, které by neaspirovalo na to, být středem různě velké oblasti, a které by si v průběhu let a staletí nedokázalo vytvořit střed města s památkami (to, čemu říkáme „městske centrum“), jež tuto tužbu zároveň materializuje a symbolizuje. Nejskromnější francouzská města, a dokonce i vesnice, vždy mají „městske centrum“, v němž sousedí pamětihodnosti, které symbolizují jednak úřad náboženský (kostel), jednak úřad občanský (radnice, podprefektura nebo ve významných městech prefektura). Kostel (ve většině francouzských krajů katolický) stojí na náměstí, kterým často procházejí cestovní trasy umožňující projet skrze město. Radnice není nikdy daleko, i když se stává, že vymezuje vlastní prostor a že vedle Kostelního náměstí je náměstí Radniční. Rovněž v městském centru, a vždy v blízkosti kostela a radnice, je vztyčen pomník padlým. Jakožto laicky pojatý není opravdovým kultovním místem, ale památkem s hodnotou historickou (poctou těm, kdo zahynuli během dvou posledních světových válek a jejichž jména jsou vyryta v kamenní): při některých výročních slavnostech, zejména 11. listopadu, si zde představitelé civilních a případně vojenských úřadů připomínají oběť těch, kdo padli za vlast. Jsou to, jak se říká, „vzpomínkové obřady“, které dobře odpovídají rozšířené, to jest společenské definici náboženského faktu, kterou nabízí Durkheim. Zvláštní účinnosti patrně nabývají díky tomu, že se odehrávají v místě, kde se dříve způsobem bližším každodennímu životu projevovala důvěrná blízkost živých a mrtvých: v některých vesnicích ještě nacházíme stopy uspořádání, které sahá do období středověku, během něhož hřbitov obklopoval kostel, v samotném středu aktivního společenského života.

Městské centrum je opravdu aktivním místem; v tradičním pojetí venkovských měst a vesnic (v pojetí, jemuž dali literární existenci během první poloviny tohoto století autoři jako Giradoux nebo Jules Romain), ve městech a vesnicích, tak jak vypadaly během Třetí republiky a jak vypadají do velké míry i dnes, je určitý počet kaváren, hotelů a obchodů soustředěn nedaleko náměstí, kde bývá trh, pokud náměstí s kostelem a náměstí s trhem nesplývají v jedno. V pravidelných týdenních intervalech (v neděli a v den trhu) centrum „ožívá“ a novým městům, vzniklým ze zároveň technicistních a voluntaristických urbanistických projektů, je často vyčítáno, že nenabízí nic obdobného živoucím místům, vytvořeným staršími a pomalejšími dějinami, kde se protínají a proplétají jedinečné cesty, kde spolu lidé hovoří a samota je na okamžik zapomenuta, na prahu kostela, radnice, u baru kavárny, ve dveřích pekařství: trochu lenivý rytmus a upovídáná atmosféra nedělního rána jsou stále současnou skutečností venkovské Francie.

Tuto Francii bychom mohli definovat jako soubor, hrozen více či méně důležitých center, která polarizují administrativní, sváteční a obchodní činnost různě velkého kraje. Organizace cestovních tras, to jest silniční systém, který propojuje jednotlivá centra popravdě řečeno velmi hustou sítí státních silnic (mezi centry státní důležitosti) a silnic okresních (mezi centry okresní důležitosti), dobře znázorňuje toto vícestředné a hierarchizované uspořádání: na kilometrovnicích, které pravidelně vyznačují silnici, bývala nedávno zaznamenána vzdálenost od nejbližší aglomerace a od prvního významného města, jímž silnice procházela. Dnes tyto údaje figurují spíše na čitelnějších velkých tabulích – které odpovídají zintenzivnění a zrychlení provozu.

Každá aglomerace ve Francii aspiruje na to, aby byla centrem významného prostoru a nejméně jedné specifické činnosti. Pokud si Lyon, jenž je metropolí, dělá mezi jinými tituly nárok na titul „hlavního města gastronomie“, malé město jako Thiers o sobě může říci, že je „hlavním městem nožířství“, velký městys jako Digouin je „hlavním městem keramiky“ a velká vesnice jako Janzé „kolébkou selského kuřete“. Tato oslavná jména dnes figurují u vjezdu do aglomerací, vedle návěští, připomínajících družbu s jinými městy či vesnicemi v Evropě. Tato návěští, která svým

způsobem poskytují důkaz modernosti a integrace do nového ekonomického evropského prostoru, koexistují s jinými návěstími (a jinými informačními tabulemi), která detailně uvádějí historické zajímavosti místa: kaple ze 14. nebo 15. století, zámky, megality, muzea řemesel, krajky či keramiky. Historická hloubka se vyžaduje, stejně jako otevřenost navenek, jako by jedna druhou vyvažovala. Každé město, každá vesnice, které nejsou nedávnými výtvory, se dožadují svých dějin, předkládají je projíždějícímu automobilistovi v řadě návěstních tabulí, které představují jakousi navštívenku. Toto vysvětlování historického kontextu je ve skutečnosti nedávného data a shoduje se s reorganizací prostoru (vytvoření dopravních okruhů kolem města, velkých dálničních tahů vně aglomerací), která naopak směřuje k nerespektování tohoto kontextu tím, že se vyhýbá památkám, jež o něm svědčí. Můžeme je velmi legitimně interpretovat jako usilující o svedení a zadržení projíždějícího či turisty; ale jistou účinnost mu lze v tomto ohledu přiznat právě jen uvažujeme-li onen kontext ve vztahu k zálibě v historii a v totožnosti zakořeněné v určitém území, která nesporně poznamenává francouzské cítění posledních dvaceti let. Datovaná památka je nárokována jako důkaz autentičnosti, která má sama stačit ke vzbuzení zájmu: vytváří se rozpětí mezi přítomností krajiny a minulostí, kterou naznačuje. Narážka na minulost činí přítomnost složitější.

Je třeba dodat, že jistý minimální historický rozměr byl francouzskému městskému a vesnickému prostoru vnucen tím, jaká jména byla obvykle dávana ulicím. Ulice a náměstí byly od dávnych dob příležitostí k připomínání někoho či něčeho. Vlivem redundance, která má ostatně svoje kouzlo, dávají ovšem některé monumenty tradičně jméno ulicím, které k nim vedou nebo náměstím, na nichž byly postaveny. Máme tak nespočetné Nádražní ulice, Divadelní ulice nebo Radniční náměstí. Ale nejčastěji jsou tepny měst a vesnic pojmenovány podle významných osobností místního nebo národního života, takže kdybychom měli provést výklad všech jmen ulic v metropoli jako je Paříž, museli bychom znovu napsat celé dějiny Francie, od Vercingetoriga k de Gaullovi. Kdo jezdí pravidelně metrem a seznámí se s pařížským suterénem a se jmény stanic, která připomínají ulice či památky na povrchu, stává se účastníkem každodenního a mechanického ponoru do

historie, jímž se vyznačuje pařížský chodec, pro něhož představují Alésia, Bastilla nebo Solférino nejen historické odkazy, ale ve stejné či větší míře také body orientace v prostoru.

Cesty a křižovatky ve Francii tak směřují k tomu, aby se staly „památníky“ (ve smyslu svědectví a vzpomínek), a to v té míře, v níž je jejich křestní jméno zapouští do dějin. Tento neustálý odkaz k dějinám vede k častému protínání pojmů cestovních tras, křižovatek a významných památek. Tato protínání jsou obzvláště zřetelná ve městech (a zejména v Paříži), v nichž je historický odkaz vždy přítomen výrazněji. Paříž nemá jedno centrum; její střed je na dálničních tabulích zobrazen jednou nákresem Eiffelovy věže, jindy výrazem „Paříž–Notre–Dame“, který je narážkou na původní a historické srdce hlavního města, ostrov Cité, sevřený rameny Seiny několik kilometrů od Eiffelovy věže. Paříž má tedy středů několik. Pokud jde o stránku administrativní, je třeba upozornit na dvojznačnost, která vždy v našem politickém životě působila problémy (což dobře ukazuje stupeň jeho centralizace): Paříž je zároveň městem, rozděleným na dvacet obvodů, i hlavním městem Francie. Pařížané se mohli vícekrát domnívat, že tvoří dějiny Francie, což je přesvědčení zakotvené ve vzpomínce na rok 1789, přesvědčení, které občas vyvolává napětí mezi národní mocí a mocí městskou. Od roku 1795, s jednou krátkou výjimkou během revoluce v roce 1848, neexistoval až do nedávna pařížský starosta, ale hlavní město bylo rozděleno na dvacet obvodů a dvacet radnic pod společnou kuratelou prefekta seinského departementu a prefekta policejního. Městská rada vznikla teprve roku 1834. Když byl před několika lety změněn statut hlavního města a Jacques Chirac se stal pařížským starostou, část politické debaty se soustředila na otázku, zda mu tato funkce pomůže či nepomůže stát se prezidentem Francouzské republiky. Nikdo si skutečně nemyslel, že by správa jednoho města, jakkoli v něm žije šestina obyvatel Francie, mohla být cílem sama o sobě. Existence tří pařížských paláců (Elysejská pole, Matignon a Radnice), které mají poslání jistě rozdílná, ale problematicky odlišená, a k nimž je nutno přidat nejméně dvě pamětihodné budovy ekvivalentní důležitosti, totiž Lucemburský palác (v němž sídlí Senát) a Národní shromáždění (v němž sídlí poslanci), dostatečně ukazuje, že zeměpisná metafora vystihuje náš politický život o to snadněji, čím více tento

Život tíhne k centralizaci a navzdory oddělení mocí a funkcí neustále aspiruje na vymezení či uznání středu středu (*le centre du centre*), ze kterého by vše vycházelo a kam by se vše vracelo. Očividně se nejedná o pouhou metaforu, je-li v určitých okamžicích kladena otázka, zda se centrum moci přemisťuje z Elysejských polí do Matignonu, a dokonce z Matignonu do Královského paláce (kde sídlí Ústavní rada): a je možné se ptát, zda neustále napjatý a rušný charakter demokratického života ve Francii neplyne částečně z napětí mezi politickým ideálem plurality, demokracie a rovnováhy, na němž se teoreticky shodnou všichni, a intelektuálním, zeměpisně-politickým modelem vlády, který je historickým dědictvím, málo slučitelným s oním ideálem a neustále podněcujícím Francouze k novému promyšlení základů a novému vymezení centra.

Po stránce zeměpisné, a pro ty z mála Pařížanů, kteří ještě mají čas se poflakovat, by tedy střed Paříže mohl být cestovní trasou, trasou spjatou s tokem Seiny, po níž plují po proudu i proti němu výletní parníčky a z níž je možné zahlédnout většinu historických a politických památek hlavního města. Existují ale jiná centra, toťžná stejně tak s náměstími, s křižovatkami, na nichž stojí památky (Etoile, Concorde), s památkami samotnými (Opera, Madeleine) nebo s tepnami, které k nim vedou (avenue de l'Opéra, rue de la Paix, Champs-Élysées), jako by se v hlavním městě Francie mělo vše stát centrem a památníkem. Vlastně tomu tak v současnosti opravdu trochu je, zatímco se ovšem stírá specifická povaha každého obvodu. Je známo, že každý z nich měl svou povahu: klišé písní oslavujících Paříž nejsou bezdůvodná a nepochybně bychom mohli ještě dnes udělat jemný popis obvodů, jejich činnosti, jejich „osobnosti“ v onom smyslu slova, v němž jej užívali američtí antropologové, ale také jejich proměn a pohybů obyvatelstva, které pozměňují jejich etnické či společenské složení. Detektivní romány Leo Maleta, odehrávající se často ve čtrnáctém či patnáctém obvodu, probouzejí nostalgii po padesátých letech, ale nejsou naprosto neaktuální.

Přesto se však v Paříži méně a méně bydlí, i když se v ní stále hodně pracuje, a tento pohyb se zdá být známkou obecnější změny probíhající v naší zemi. Vztah k dějinám, který obchází naši

krajinou, se možná v současnosti estetizuje a současně se desocializuje a stává se umělým. Jistě, připomínáme si stejně rádi Hugona Capeta a Revoluci z roku 1789; jsme stále schopni se tvrdě střetnout kvůli odlišnému vztahu k naší společné minulosti a protichůdným výkladům událostí, které ji poznamenaly. Naše města se ale od Malraux¹ proměňují v muzea (očistěné, vystavené, osvětlené památky, chráněné městské části a ulice pro pěší), zatímco silniční okruhy, dálnice, rychlovlaky a systémy expresních komunikací nás od nich odvádějí.

Tuto okliku však doprovázejí výčitky svědomí – o čemž svědčí četná návěští, která nás vybízejí, abychom neopomíjeli krásy země a stopy dějin. Kontrast: informační tabule, které nás vybízejí k prohlídce starých památek, jsou umístěny u vjezdů do měst, v jednotvárném prostoru sídlišť, průmyslových zón a supermarketů; podél dálnic se množí odkazy na místní zajímavosti, jež by nás měly zastavit, zatímco my jen projíždíme, jako by nárazka na staré doby a stará místa nebyla dnes ničím jiným než způsobem, jak vyjádřit prostor současný.

¹ Tj. od doby, kdy byl André Malraux francouzským ministrem kultury (1958–68). (Pozn. př.)

Colette Pétonnet, narozená v roce 1929 v Poitiers. Než se začala pod vedením André Leroi-Gourhana věnovat etnologii, působila jako vychovatelka v Maroku. V šedesátých letech zahajuje průkopnické výzkumné studie na pařížských "tranzitních sídlištích", kde jsou ubytováváni španělští a portugalské přistěhovalci. Výsledky těchto prací, obohacené o široké zamýšlení nad souborem sociálních vztahů ve studované oblasti, jsou shrnuty ve třech základních publikacích: *Ces gens-là*; Paris, Maspéro, 1968 ; *On est tous dans le brouillard, Galilée*, 1979 ; *Espaces habités, Galilée*, 1982. *Directeur de recherche au CNRS*, Colette Pétonnet pokračuje v antropologických výzkumech ve Spojených státech. Zaměřila se zejména na historii měst a jejich infrastruktur, její nejnovější práce se věnují historii zahrad a parků ve velkých městech.

Anonymita aneb ochranná slupka Colette Pétonnet

Každý z obyvatel téže obce, jejíž jméno nese, ji vnímá odlišně, protože ji vidí zvláštním způsobem. Vedle města snad neexistuje jiný objekt, který by se tolik zbavoval své objektivitě. Představuje se jako samozřejmost, a při tom zůstává záhadou. Jeho známost je zdánlivá, zlomková, a stane-li se důvěrnou, mizí z pole vědomí. Pouze obyvatel města může o něm mluvit ze zkušenosti, ale každý mluví jen o své zkušenosti. „Jedna věc je město pro toho, kdo je mívá, aniž by do něho vstoupil, jiná pro toho, kdo je jím lapen a nevyhází z něj; jedna věc je město, kam přicházíme poprvé, jiná věc město, které opouštíme, abychom se už nevrátili; každé si zasluhuje být označeno jiným jménem,“ píše Italo Calvino.¹

Kdysi se města líčila jako perly či klenoty. Obrazy a vyprávění cestovatelů reprodukovaly jejich nádheru, zněly jejich živým hlasem. Dějepisci trpělivě rekonstruovali jejich osud, slávu či úpa-

¹ Italo Calvino, *Les Villes invisibles*, z italského přeložil J. Thibaudeau (Seuil, Paris 1974).

dek. Pro etnologa jako je Leroi-Gourhan představují města dokonalejší příklad polidštění prostoru, organizovaného kolem paláce či chrámu podle řádu shodného s představami, které si národy utvořily o vesmíru: je to symbol vlády lidí nad přírodou, hmotou a časem. Když pak průmyslový věk začal kalit tyto jasné vize a vnášet do nich určitý zmatek, začalo se mluvit o městech-chapadlech, městech-káznících, o jhu zplozeném racionalizujícím postojem urbanistů. Literární a estetické fresky začaly pomalu ustupovat před sociologií, jejíž práce, v nichž zkoumá pod svým skalpelem městského člověka, se rozbujely zvláště v posledních třech desetiletích.

Městu se věnují kongresy, knihy, časopisy, množí se analýzy. Není to spíše než móda znamená jakéhosi neklidu? Rostoucí urbanizace bez zábran rozšiřuje pásy předměstí, všude po krajině se vynořují domy, nové dálnice, železnice pro rychlovlaky zkracují vzdálenosti, postupným scelováním pozemků zanikly živé ploty a úvozy, charakteristické pro polykulturní zemědělství, a zemědělský maturant, který řídí svůj podnik pomocí počítače, je jen vzdálený příbuzný někdejšího venkovana. Setření prastarých rozdílů mezi městy a venkovem vyvolalo obavu, aby se veškeré území nestalo uniformním, tedy obavu, že zmizí města, jak jsme je vždy znali, nepohnutě usazená na svém místě, na němž se zvolna rozvíjela od středověku.

Město vlastně má smysl, jen pokud tento výraz označuje ohraničené místo, kam se můžeme odebrat, přicházíme-li odjinud a ihned víme, že jsme tam přijeli; buď po cestě protínající předměstí jako předsálí, jemuž se nelze vyhnout, třeba v Jeruzalémě; nebo po moři, jako v Janově, kde můžeme z lodi vidět lidi žijící na ulicích, nebo v Istanbulu, který se naráz odkrývá oslněnému zraku; nebo vlakem, který vás, mhouřící oči u východu z nádraží, vrhá přímo do nitra čtvrti. Je třeba být také s to nechat někdy město za sebou, odejít někam do provinčního městečka, do pralesa, k proudící řece. Kdyby se města rozprostřela tak, že by se navzájem spojila – pro tento případ jsou už tady výrazy jako městská aglomerace, megalopolis –, jinými slovy, kdyby se už z nich nedalo vyjít, urbanizace by byla nepřetržitá, pak by města už neexistovala. Město existuje jen v kontrastu: když mizí volný prostor, tehdy se obáváme smrti měst.

V důsledku této hrozby se objevuje i jiná obava: nemluvilo se už a nepsalo o obecně rozšířené lhostejnosti, o ztrátě sociability, o poruše komunikace ve veřejném prostoru? I když by bylo zajímavé vědět, jak reagují obyvatelé měst na rostoucí počet staveb a lidí, společenské vědy vycházejí paradoxně z obráceného postupu uvažování, který bych nazvala „změna venkovana v městského člověka“.

V posledních letech – totiž v okamžiku, kdy koloběh každodenních a každotýdenních úkonů zasáhl s konečnou platností celek aglomerace a kdy už dlouho ani farnosti ani cechy neplní svou funkci zajištění místní soudržnosti – se mnoho studovaly čtvrti, přičemž se analyzovaly ve smyslu „městských vesnic“, ve kterých se odkrývaly „kapsy“, „niky“ a jiné enklávy, a pozornost se soustřeďovala zvláště na sousedské vztahy; jako by městské uspořádání bylo nutně dědicem venkovského, jako by město nemohlo vytvořit svou vlastní sociabilitu a muselo stále odkazovat k vesnickým vzorům (ostatně idealizovaným bez ohledu na skutečnost); a protože odhalení některých rysů, spojujících město a vesnici, neutralizuje v badatelích strach z nedostatku, nepřítomnosti, ztráty.

Jenže město sestává z věčného pohybu lidí, pohybu, který podle mého mínění zajišťuje možnost přítomnosti jejich velkého počtu na jednom místě. Je koncipováno pro oběh lidí a zboží a skrývá v sobě jen málo míst k zastavení. Neustále se tam proplétá dav neznámých lidí. Existuje způsob bytí městského člověka, vštěpovaný od dětství, jenž spočívá v tom, že člověk prochází ulicí, aniž by poskakoval jako kůzle, aniž by na kolemjdoucí ukazoval prstem, aniž by na sebe upozorňoval, jedinec podobný ostatním, stejně tak neutrálním a anonymním.² Jádrem městského fenoménu je anonymita. Ovládá veřejná místa, chrání každého, ono neodhalené jáství, což je nutná a předběžná podmínka koexistence milionů obyvatel. Dokonce zřídka kdy potkáváme stejné kolemjdoucí, s výjimkou vlastní domácnosti, a tváře již jednou zahlédnuté zůstávají anonymní. „Ekologická hustota společenských vztahů je u základu jejich nestálosti; nechme tedy nářku nad povrchností svazků,“

² Hraní si na chodníku před domem znamená rozšíření soukromé sféry, je to tedy jiná věc.

píše Isaac Joseph.³ Pohled na trh v Aligre v Paříži v neděli dopoledne je obdivuhodný. Musíme se ptát, jak se tak pestré zástupy lidí, otírajících se o sebe, s překážejícími košíky, mohou navzájem míjet bez nejmenšího rozčilování. Anonymita v sobě tají zákony rovnováhy, vnitřní mechanismy. Pokud jde o města, zdá se mi, že anonymita je nástroj lepší než hodnotící pojem sociability, neboť sociabilita je schopnost, zatímco anonymita je stav, zvláště když vykazuje stupně.

Je to však pojem, se kterým se obtížně zachází, natož aby se dal zcela zvládnout, je nestálý, je to non-objekt, antistruktura, vyhrazená pro veřejná prostranství, která jsou sama proměnlivá a rozptýlená. Pouhá úvaha na toto téma představuje riziko, že se dotkneme celé škály citů, neboť i když je anonymita kolektivní, jsou to jedinci, kdo ji prožívají a s ní se vyrovnávají, v hranicích, které přesně ustavuje každé společenství. Každý ji tedy vnímá různě, různě i v závislosti na dějinných okamžicích svého života. Někteří staří venkované, přicházející z nějakého poklidného městečka, se s nadšením vrhají do pařížského davu a zakoušejí svrchované potěšení z pohledu na kolemjdoucí, například z terasy blízko nádraží Saint-Lazare kolem šesté hodiny večer. Doslova si užívají obecného inkognita. Jiní naproti tomu zklamaně opět odjíždějí, zahořklí, neboť se cítí ušlapání tou přelévající se tlačenicí, neexistující, ztraceni, bez útočiště. Kdežto Pařížané, kteří zvládají prostor a čas svého města, se pokud možno vyhýbají ucpaným trasám, a než dorazí do prostoru soukromého, uzavírají se do sebe, nevšímaví a mlčenliví.

Každý obyvatel města má v podstatě svou síť osobních vztahů a svou oblast činností, které mu zajišťují setkávání.⁴ Ale tak tomu ještě není u nově přichozího, který neví, jak prolomit tutéž anonymitu, jež ho obklopuje, kterou nabitý denní program činí snesitelnější a citová osamělost často tíživější.

Protože jedinec v davu zastupuje jen sám sebe, nic nebrání tomu, abychom k tomuto tématu dodali osobní svědectví.

Od mého příjezdu do Paříže na počátku jedné kruté zimy se mi vrací vzpomínka: řada ozářených oken vedle nadzemní dráhy,

³ *Passant considérable* (Librairie des Méridiens, Paris 1984).

⁴ Srv. Ulf Hannerz, *Explorer la Ville* (Minuit, Paris 1983).

všech těch lidských příbytků v úrovni mých očí, mě naplňovala děsem. Mdlá nesmírnost vyvolala ve mně pocit nemožnosti najít někde své místo. V metru mě posilovala tělesná blízkost mých spolucestujících, ale jen tehdy, pokud jsme zůstávali pod zemí. Později, když jsem se zabývala přistěhovalci z venkova, jsem napsala, že ti, kterým se nepodaří v hlavním městě se rychle integrovat, poskakují sem a tam jako míč, a při tom jsem si neuvědomovala, že to byl i můj případ. Když jsem se do Paříže po několika letech vrátila, už jsem tento pocit neznala. Ale přemýšlím-li o tom dnes, uvědomuji si, že některá místa ve mně vyvolávají pocity stejného řádu. Čtvrti plné dveří, kterými procházím při hledání nějakého bytu, mi připadají nesnesitelné, protože jsou naprosto anonymní, neurčité, nerozlišené, hybridní. V atmosféře veřejné knihovny se cítím nesvá. Nezvykla jsem si tam pracovat, jen když jsem potřebovala nahlédnout do kartotéky, do časopisů, ale ne když jsem se potřebovala ponořit do nějakého díla, protože čtenáři jsou tam zazděni v jakémsi umělém soukromí, umělém tichu, v němž je kontakt mlčky zakázán. Při čtení se nesluší spolu mluvit. Všechna gesta, všechny kódy jsou sice stejné pro všechny, každý je však sám, každý uzavřen do sebe spolu s nějakým jiným autorem. Veřejnost je sice méně nerozlišená než dav, ale to, že bych mohla odlišit starého učence od studenta či doktoranda, nemění nic na téměř nepropustné anonymitě tohoto místa, kde je „každý pro sebe“. Naproti tomu takové hlediště se rychle stává kolektivním tělesem, které více či méně harmonicky souzní. Smysl přítomnosti každého jedince sdílí i všichni ostatní. Je tam možno tleskat nadmíru i před rozhořčeným zrakem souseda. Mezi diváky se odehrává něco sotva postižitelného, co má povahu komunikace. Úzkost nevyvolává osamělost v davu, ale pocit její neodstranitelnosti.

Kavárna může být místem pohody. Neznám příjemnějšího zastavení, útočiště, než je nějaká restaurace ve čtvrti, kam běžně nechodím, do níž ale náhodou vstoupím, abych se o samotě naobědvala, než se dám znovu do práce. Mám ráda, když mi číšník přináší malý hnědý džbán a obloženou mísu a když se mezi námi odehrává hra podle určitých pravidel – vtipné poznámky, úsměv, spiklenectví, úslužnost –, když mi doporučuje domácí moučník, a když si ho vezmu a sním, otáže se, zda mi chutnal. Profesionální chování má na mne uklidňující vliv. Ani nucené, ani

vlezlé, ale určené zákazníkům, respektuje anonymitu. A přece ji rozvíří jako kámen hozený na vodní hladinu; a pak by už jen stačilo chtít, aby se úplně prolomila.

Veřejná prostranství plodí anonymitu, protože jsou místem, kde se míjejí stále noví lidé, kde příliš neomezují sociální tlak; nikdo tam nechce být ostatním ničím povinován, každý je tam druhému roven. Když se lidé někde sejdou a po jistou dobu se tam zdrží, ať jsou kdokoli a ať je to z jakéhokoli důvodu, vždy se nakonec *seznámí*. Anonymita nemůže odolat nehybnosti. Je funkcí oběhu, je úměrná době míjení, ale také rychlosti a hustotě výměny jedinců na jednom místě. Je tedy dokonalá a absolutní v místech plynulého oběhu, jako jsou ulice, zatímco pomalé kroužení a možnost výměny informací ji relativizují a narušují, například v čekárnách. Samozřejmě, že se to nemusí stát automaticky, ale rovněž úplná netečnost není možná. Je to jako fungování membrány, jejíž propustnost se mění od neproniknutelnosti až po úplnou průhlednost, a to v závislosti na místech, okolnostech a přítomných lidech. Odvážila bych se dokonce domněnky, že městská společenství toto fungování utvářejí, podobně jako jednotlivci, ke svému obrazu takovým způsobem, aby bylo snesitelné. Je zřejmé, že čím rozsáhlejší jsou města, početnější ulice a různorodější místa, která přitahují davy, tím dokonalejší a rozšířenější je neznalost druhého.

Ulice patří všem, nikdo z ní není vyloučen. Alespoň v Evropě není chudáka, kterému by byl zakázán průchod i tou nejnoblesnější ulicí⁵. Ulice není městskou specialitou, nachází se i ve vesnici, ale stala se symbolem městského života, také symbolem demokracie a jisté svobody. Když je mezi uplývajícími proudem a obydlenými břehy jakási harmonie, je to pro nás živá ulice. Zve k procházce, k bytostně měšťanské promenádě, která je zevlováním na pouliční dění. Na venkově se neprocházíme, ale touláme se, stříháme si to lesem, jdeme na lov nebo sbírat houby. Ve městě je ulice jakoby určena pro volný čas městského člověka, ale ať je trasa jeho procházky jakákoli, vždy je tu sto či tisíc dalších, které napadla stejná myšlenka. Je tedy třeba sladit aktéry této hry s kulisami. Snad právě kvůli tomu byly některé ulice navrženy k společ-

⁵ Ale žebráci, kteří zabrali nějaký kout, lidé po několika dnech špatně snášejí, protože jejich přítomnost je v rozporu s užíváním prostoru, určeného k oběhu. Sledují pohyb obyvatel a jejich přítomnost narušuje anonymitu.

nému procházení. Na korzu, na bulváru se měšťané předvádějí, pomalu jdou jedním směrem, pak zase opačným. Jak skvělý nápad je *passeggiata* italských měst, kde cizinec cítí, že je zván, aby přemítal nad krouživým procesem nebo se ho účastnil, aby se každý večer ve stejnou hodinu střetával s pohledy, z nichž některé se stávají důvěrně známými! Ve Francii tento obyčej 19. století přetrvával, v méně rituální podobě, do doby, než ho překazil nápor automobilů, které zabírají všechna místa a oddělují od sebe ty, kteří v nich cestují. Ale provoz vozidel hrozí zadusit úzké uličky starých městských center, které byly původně určeny chodcům. V Rouenu či Poitiers můžeme v podvečer opět vidět, jak se tyto uličky naplňují oním kyvadlovým pohybem, který znovu objevují právě ti, kteří jej nikdy nepoznali – jako by byl nadán jakousi oživující mocí.

Naproti tomu v Paříži se pěší zóny, relativně menší, podobají spíše mrtvému rameni, nehybné zátoce, kam řeka ukládá svůj odpad. Protože tam nejsou vozidla, působí nehybně.

Člověk je stádní živočich, který čas od času pocítuje potřebu chvílky soukromí. Jenže ve městě je zcela nemožné, aby se vyhnul tolika očím, tolika pohledům, nežádoucím sblížením. I městští lidé získali schopnost izolovat se od ostatních, nic nevidět ani neslyšet, pomocí reflexu srovnatelného s reflexem potápěče, který zadržuje dech. Mohou se celý den setkávat se svými bližními, aniž by si kohokoli všimli. Jsou natolik zvyklí vylučovat se z lidského prostředí, že v neděli, aby se nadechli, jdou k nejnámějším a nejvíce navštěvovaným vodopádům, shlukují se na okraji lesa, ale nevstoupí do něj, neboť se bojí samoty a prchají před tichem, které nabízí příroda. Protože jsou zvyklí žít v prostoru přeplněném lidmi, berou si město s sebou, vědomi si uklidňující lidské přítomnosti, kterou ale jejich smysly nezaznamenávají. Tato schopnost oddělit se od druhých je výrazná v nouzových útulcích; rozhovor mezi dvěma lidmi na sousedních postelích je chráněn před ostatními, jako by je oddělovala nějaká přepážka.

Jedná se o zvláštní schopnost, dále zesilovanou a podporovanou stylem života a různými automatismy současného světa. Avšak sociologické pojednání ji vykládá negativně a ztotožňuje ji s nedostatkem sociability, z čehož dochází k závěru o nelidskosti měst, kde se nekomunikuje. Jen málo je těch, kdo se domnívají, že

když „pouliční scény“ mizí z literatury, znamená to, že chybí pozorovatelé. Jedním z často používaných důkazů je, že v autobuse se už nemluví, jako by byla tomuto způsobu městské dopravy kdysi tato funkce přidělena. Fernand Braudel nazýval města centry vysokého napětí. Snažit se tam v každém okamžiku o kontakt znamená riziko popálení. Ale když Marc Augé popisuje cestující v metru, kteří čtou a pletou, a tvrdí, že se „snaží s dojemnou vytrvalostí nevnímat své okolí a přitom nezapomenou vystoupit na své stanici“⁶, není obtížné si představit, že plamínek nevyhasl, že může kdykoli znovu vzplanout, nebo, použijeme-li raději jiné metafory, že se závoj neviditelnosti snadno potrhá při nejmenším dotyku.

Kdo nikdy nezašel do obchodního domu Mark and Spencer⁷, nemohl vidět, jak si napůl svlečené ženy nenápadně zkoušejí sukně a halenky uprostřed oddělení, protože kabiny jsou plné, navzájem si radí (ta druhá vám sedí líp, dejte na mě!) a rychle se rozhodují, dříve než přijde prodavač, aby je napomenul.

Představení na veřejné scéně se odehrává neustále a mění-li se tu a tam hra, je to proto, že je obrazem epochy a jakoby objasňuje svou dobu, stejně jako v minulosti.

Autobus projížděl ulicí Saint-Antoine a když jsem tam nastupovala, stala jsem se svědkem scény, jejíž začátek jsem propásla, ale zachytila jsem odpověď. Nějaký velký muž se tyčil mezi sedadly a plánil jiného, staršího: „Senegalce jsme, pane, ve čtrnáctém posílali do největší bitevní vřavy, jsme jim tedy povinováni úctou; a taky pohostinností.“ Když druhý umíněně opakoval: „Já jsem Francouz, žiji ve Francii a ne v Africe,“ uvedl i on své charakteristiky: je taky Francouz, řemeslník, umělecký truhlář, rok v důchodu. Nic to nepomohlo. Hledaje spojence obrátil se ke čtvrtici žen, sedících vedle něho. „Nemám pravdu, dámy?“ Dámy na něj beze slova hleděly a očima mu naznačovaly, aby mlčel. Stařec, který pořád ještě hudoval, chvíli nato vystoupil. Truhlářský mistr se naklonil k ženám: „Víte, dámy, to nejde pořád mlčet, to jsou vážné věci, je třeba říci, co si člověk o tom myslí.“ Ale dámy zůstaly chladné, on si tiše sedl a z kapsy vytáhl časopis, aby si zachoval důstojnost. Ráda bych mu dala vědět, že s ním souhlasím.

⁶ Marc Augé, *Un ethnologue dans le métro* (Hachette, 1986).

⁷ Hojně navštěvovaný anglický obchod.

Malý odstup, který nás od sebe odděloval, a cestující sedící mezi námi, to mi v tom zabránilo, a zároveň jsem pochopila, jak dochází ke spontánnímu vzniku těchto miniaturních pseudosoukromých sfér. Když vystupoval a procházel kolem mne, využila jsem příležitosti, abych mu řekla, že si cením jeho zásahu, a on se s díky uklonil.

Stačí okamžik, aby si lidé začali vyměňovat či dokonce navzájem sdílet své názory. Slovo, které zazní na veřejném prostranství, je zřídka bezvýznamné, ale je starou známou věcí, že ho dokonce ani není třeba k rozproudění rozhovoru a vyjadřování pocitů.

Scény jsou často tak prchavé, že mohou proběhnout, aniž bychom je zaznamenali.

Když se jakýsi starý Alžířan, který se u poštovní překážky vyjadřoval hroznou francouzštinou, obrátil k řadě čekajících a zařval: „Ta ženská je blbá, ničemu nerozumí,“ bezprostřední odpověď mu byl pobavený tichý souhlas. Ale jakmile se další v řadě opřel o přepážku, aby se nabídl jako prostředník, každý dělal, jako by se nic nestalo.

Lidé kontakty neodmítají. Zkušenost naopak dokazuje, že je vyhledávají a ochotně nabízejí část sebe sama, a to v rozsahu, který jim zaručuje uchování tajemství jejich totožnosti a adresy. Ale chceme-li druhého oslovit, kód vlastní anonymitě vyžaduje, aby tu byla nějaká záminka, aby tu byl nějaký úvod, který by se dal jako takový ihned rozpoznat. Příliš slabá záminka, jako nechat si v Paříži vysvětlit, kde je nějaká ulice, neopravňuje pokračovat v rozhovoru, jakmile se nám dostane žádaného, leda výjimečně. Je třeba nějaké okolnosti, zvláštnosti, situace, ba nějakého místa, tak trochu výjimečných a neobvyklých, aby se působením tohoto, byť i nepatrného zprostředkujícího prvku dal průchod právu mluvit. To se pak týká takového počtu účastníků, který je úměrný síle prostředkujícího a jeho dosahu.

Např. během stávky ve veřejné dopravě, kdy se všichni uživatelé stávají pěšimi, mohou jeden druhého oslovit, přičemž musí začít povinným komentářem této události. Jak dále rozhovor probíhá, závisí na jeho účastnících. Neočekávaně se zastaví vlak metra a rozproudí se řeč, jež respektuje kód. Jezdí jen autobusy a pří-

ležitostné cestující, kteří se vyptávají na své jízdny trasy, ihned informují ti, kteří jezdí pravidelně. To se stalo na náměstí Clichy jednoho prosincového dne loňského roku. Ale po cestě tito nově přichozí, kteří stáli namačkáni ve voze, hlučeli: nepoznávali hlavní ulici, zmizel cirkus, vyrostly nové budovy. Jejich otázky vypadaly tak podivně, že se celý autobus chechtal při představě, že deset let nevylezli z podzemí. I tito lidé zvláštním způsobem zdůraznili výjimečnost onoho dne. A ostatní se předháněli, aby jim vysvětlili změny, ke kterým venku došlo.

Když zastaví hasičský vůz a seběhnou se čumilové, jejich okruh se rozroste, jakmile se vysune velký žebřík, i kdyby to bylo jen proto, aby se odhadlo nebezpečí, kterým hrozí uvolněná římsa. Dotazují se, předávají si informace, zvažují rizika akce. Nežádka pak můžeme vidět dva muže či dvě ženy, jak spolu odcházejí, aby mohli dále klábosit. Někdo si myslí, že se tu jedná o lidové obyčejy, ale zádrhel v rutinní všednosti vede ke stejnému výsledku, ať jde o jakoukoli čtvrt.

Letos v červnu komedianti přeměnili náměstí Saint-Germain-des-Prés v zelinářskou zahradu. Záhony hlíny, ozdobené zelím, cibulí a tuřínem, jsou od sebe odděleny prkny, po kterých opatrně chodí užaslí Pařížané. V podvečer dav houstne. Bohatí měšťané i zaměstnanci se navzájem vyptávají, sdělují si své dojmy a názory, kladou otázky nesdílným zahradníkům, hledají odpověď u různých přítomných a když se rozcházejí, přejí si dobrý večer. Byl-li smysl hry v tom, aby *rozvázala jazyky*, byla úspěšná.

Síla prostředkujícího se neměří rozsahem události; ten vymezuje jen oblast jejího působení. Může se zaměřit jen na drobné záležitosti, jako je například přítomnost zvířete nebo nějaká nepatrná příhoda, a vytvořit třeba jen mezi dvěma lidmi složitý vztah.

Pánové, kteří navečer venčí své psy v tichých uličkách, vedou na vodítku důvod k prohození několika slov, a protože se jejich pohledy čas od času setkají, nakonec se znají od vidění. Někdy se dají do řeči, ale jejich svěřování se, vždy nějak spojené se psem, tématem volného času nebo domu, nedosahuje úrovně skutečné známosti. Neboť opakující se situace a prostorová blízkost ohrožují anonymitu. Dbají na to, aby ji respektovali, nikdy nesdělují své jméno ani adresu a když se rozloučí, odcházejí každý svým směrem.

Ve vlaku rychlé městské dopravy vedle mne zůstalo volné místo, které smáčel déšť, pronikající dovnitř otevřeným oknem. Když navíc vidím, že se na každé stanici vagón zaplní, ptám se v duchu, kolik cestujících vstoupí a zůstane stát, jakmile zavádí pohledem o sedadlo, když tu vejde elegantní muž, vytáhne kapesník, setře vodu a posadí se. Směji se a sdělují mu, na co jsem myslela. Ihned na to naváže, mluví o lidské bázlivosti a během jízdy se svěřuje se svými profesionálními starostmi, jejichž důvodem jsou především komunikační obtíže v jeho podniku.

V situaci dokonalé anonymity je řeč volná jako vzduch, nespoutaná, nevázaná na nikoho. Do ničeho nezasahuje, nikdo není jejím příjemcem, nemůže se tedy zpronevěřit ani zrazovat. Proto je pravdivá, nezávisle na tom, jakou část svého já, skutečnou či fantazijní, se člověk rozhodne vyjádřit slovy.

Není třeba zde rozebírat obsah rozmluv na veřejném prostranství, ale je třeba určit, nakolik je chybné se domnívat, že tyto prchavé rozhovory se skládají výlučně z nepatrných nicotností, informací z doslechu, nevážného tlachání. K tomu dochází jen tehdy, pokud rodící se dialog nedokáže pokročit dále za pouhé uvedení do tématu, protože výměnný pohyb jedinců je příliš rychlý na to, aby měli čas vztah prohloubit, nebo že spouštěcí mechanismus je slabý na to, aby jej mohli navázat. Ochranná slupka anonymity naproti tomu vyžaduje, abychom odhodili zátěž citového života, vyjádřili své obavy a vyznali se z toho, s čím bychom se možná svému bližnímu nesvěřili, ale to jen za podmínky, že tu bude mechanismus připravený ke spuštění.

Tak existují místa, která trvale nabízejí zprostředkování nevyčerpatelné síly. Zde jsou dva příklady, oba prodchnuté jistou posvátností, i když každý z jiného důvodu.

Čekárny u veterináře, ještě více než u lékaře, jsou místem, kde se vedou rozhovory. Lidé jsou tu jen prostřednictvím zvířat: ta jsou dvojnásobně bezbranná, protože jsou nemocná, a jako taková v tomto výjimečném okamžiku, na tomto strohém, vykachlíkováném místě bez časopisů, které je jim vyhrazeno, smazávají rozdíly mezi společenskými třídami. Vládne tam místní zdvořilost, která spočívá v tom, že lidé drží psy u nohou nebo na klíně, aby neobtěžovali už tak vyděšené kočky, choulící se na dně košíků. Situace je příznivější, když je v čekárně několik pacientů, ani moc ani málo,

takže doba čekání je snesitelná a příležitost ke konverzaci se zvětšuje. Má-li zvíře na pacce ob vaz, spouští cvakne ještě rychleji, než je obvyklé, kdy je často nutná chvilka čekání, abychom vyslovili úvodní otázku, často se týkající veterináře. Kdo přichází sám, musí to vysvětlit: jeho zvíře je v nemocnici. Kdo „si jde jen pro vakcínu“, spěchá to oznámit. Řeč, která se rozproude, se točí okolo pacientů, ale odkrývá i něco jiného, než jen zvířecí nemoci. Dozvídáme se z ní o samotě po ovdovění, o žárlivosti milence, o lásce, již věnuje homosexuální pár štěňatům z jednoho vrhu, která jedno po druhém představuje přítomným, o nevědomosti a bezradnosti portugalské domovnice, co si počít s neurastením hárající kočky, zavřené v jejím bytě po dobu nepřítomnosti své paní, o hledání bytu, který by vyhovoval boxerovi, o nesnesitelné atmosféře domu, ve kterém se našla kočka, o neděli na venkově, o rodinném domě, o venkovském původu, o plánech, jak trávit důchod, o příbuzenstvu, přirovnávaném k příbuzenstvu psa... Nabídka možností je nekonečná. Krytí svými zvířecími miláčky odhalují jejich velitelé všechna zákoutí své existence. Při příští návštěvě tu budou jiní lidé, ale stejné místo, ideální pro projednávání oněch zásadních záležitostí, které jsou relevantní pro naši společnost.

Na hřbitov Père-Lachaise na pahorku Charonne, jenž byl otevřen roku 1804 ve starém jezuitském parku, často přicházejí davy návštěvníků, které přitahuje množství slavných hrobů, ukrytých v zeleni. I když se tu stále ještě pohřbívá, Pařížané z širokého okolí jej využívají jako veřejný park a rádi provázejí po cestičkách turisty. Posvátné území v sobě nese předpoklad a téma komunikace, která se odvíjí v neměnném pořadí: vytržení nad krásou hřbitova, ohlašování hrobů, které známe, a pak žádost o informace o těch, které bychom rádi poznali. Rozhovor, který následuje, se týká výlučně zemřelých osobností a jejich hrobů. Ale často se stává, že náš společník, ve snaze ukázat, co všechno ví, nám navrhne procházku, a po cestě od jedné stély k jinému náhrobnímu kameni sklouzne od líčení životních příběhů slavných osobností k běhu vlastního života: původní povolání, nové lásky, zármutek, nemoci, neplodnost, předkové, dědictví, konflikty mezi sourozenci, cestování, divadelní a jiná představení, priority, víra, u starších filosofie a blízkost smrti, rozhodování mezi pochováním nebo kremací; skládanka jednoho národa, jedné epochy, jedné kultury. Tito informátoři nikdy neudávají svou adresu ani jméno a na rozlouče-

nou říkají vždy stejnou frází: „A příště možná na shledanou!“⁸ Když jsem se jednou loučila se starým, velmi výřečným mužem, na kterého jsem narazila už po druhé, troufla jsem si: „Přijdete příští čtvrtek?“ Zvedl paži a nastavil dlaň, jako by odrážel nějakou hrozbu: „Možná!“ řekl tónem, nepřipouštějícím odpor, pak se otočil a zmizel v zatáčce.

Jen náhoda, která chrání veřejný prostor před jakoukoli formou přivlastnění, rozhoduje o setkáních anonymních lidí. Veškeré veřejné prostranství, kam je už podle jména volný přístup, je-li zabráno nějakou skupinou, ztrácí ihned svoje poslání být prostorem různorodosti. Právě tuto funkci, umožňující mnohost setkání a rovněž možnost odhalit se druhému bez ohrožení, instinktivně zachovávají pravidelní návštěvníci hřbitova.

Jiným aspektem pohodlí, které poskytuje anonymita, je potlačení ostychu z nutnosti veřejně sdělovat, před svědky prozrazovat předmět nějaké žádosti. Část úspěchu supermarketů, srovnáme-li je s tradičním obchodem, tkví v tomto osvobození. Napřed si všimneme, že pojem soukromí nebo utajení se liší v závislosti na dané kultuře dokonce i v jednotlivých rozvinutých zemích. V Paříži si člověk vybírá peníze z konta, aniž by si všiml toho, kdo stojí vedle něho. Vyžaduje-li si finanční operace nějaké utajení, neprobíhá u přepážky. V New Yorku stojí řada čekajících za žlutou čarou. Každý ji překročí, když na něj přijde řada a je vyzván úředníkem u přepážky, se kterým pak mluví beze svědků. Když jsem se o tom bavila se dvěma Američankami, žijícími v Paříži, jedna se přiznala, že nesnáší na poště nebo v bance pocit něčí přítomnosti za svými zády, druhá, že je pro ni utrpením nutnost mluvit s obchodníkem, když jde na nákup.

Pojem zákaznictva se poněkud vymyká našemu předmětu. Jazyk to ví a označuje velkoplošné zákaznictvo jako konzumenty.

Na krytém tržišti anonymitu zpočátku zmírňuje existenci veřejného štítu obchodníka. Na druhé straně zákaznickovy střípky důvěrnosti, i když si nic neobjednává a chrání si tak svou totožnost, věrohodnost, své priority, jej pomalu činí rozpoznatelným, což může využít, jak se mu hodí. Existence vztahu spočívá ve sdílené kultuře. I velmi zdomácnělý cizinec ve Francii často stále ne-

⁸ Srv. C. Pétonnet, "L'Observation flottante", *L'Homme* XXII, 4, déc. 1982.

ví, jak se bourá maso, a nepamatuje si jména jednotlivých kusů. Znalost rozdílu mezi tuhostí roštěnky a měkkostí ořechu vytváří pocit spoluúčasti. Zato se nemusíme bát odmítnout příliš drahou nabídku, požadovat tenčí plátek a na rituální otázku odpovědět „To je vše!“, a tak prozradit stav svých financí. Pokud jde o mne, v příhodných dnech ráda nechám svého obchodníka s drůbeží rozhodnout o jídelníčku, vybrat kachničku a poradit, jak by ji on upekl, zatímco mi vydává peníze nazpátek. Velké plochy mne naplňují nudou. Zbavují mě veškeré touhy, berou mi schopnost rozhodování, odpuzují celofánem, mdlým pachem a mrtvou zeleninou v bílém světle. Jiní je naproti tomu mají raději, i bez ohledu na praktické důvody. Jeden tuniský intelektuál, žijící už deset let v Paříži, říká, že když tlačí svůj vozík mezi odděleními, naplňuje ho to jakousi všemohoucností, všemocností absolutní svobody výběru, aniž by musel o něco žádat či se něčemu podřizovat, aniž by musel někomu něco hlásit. J

Nikdo se vskutku nezajímá o důvod, proč je tady, ani o velikost jeho nákupu, jehož vyndávání u pokladny, před lhostejnými ženami–stroji, které se mezi sebou po straně baví a nedívají se na zákazníka, neodhaluje žádné tajemství: je to stejné zboží pro všechny, ve stejných obalech, bez ohledu na množství. Tato dokonalá anonymita vyhovuje všem společenským třídám a skutečnost, že jsou tam zastoupeny všechny, dodává důvěru každému jedinci. Supermarkety jsou prostory povýtce nesegregované, místo rovnoprávnosti moderních společností. Bohatý tam neztrácí svou důstojnost. Chudáka nevyhodí. Cizinec se tam cítí v pohodě. Ve Spojených státech mě černí Američané neustále nutili do nich chodit. Byla jsem tak znuděná tímto jednotvárným divadlem, že jsem nepochopila naléhavost tohoto poselství.

Na veřejných místech, kde je řeč zcela k ničemu, probíhá tichá komunikace sdílením stejné atmosféry; v anonymním davu se utváří jakési zvláštní spolubytí ve formě mlčenlivé jednoty.

Na hrozbu, že se města rozprsknou v prostoru v příliš velkém rozsahu, je odpovědí ve velkých komerčních centrech soustředění obchodů v prostoru, odpovídajícím míře lidského kroku. Tato centra nevynikají originalitou předmětů nabízejících se chtivému zraku. Není tu nic – ani oblečení, ani vynálezy do domácnosti či filmy ohlašované jinde, co by se nedalo najít ve městě. Ale jako

kdysi jarmarky, které shromažďovaly rozptýlené bohatství, přitahují mládež a davы lidí svou hojností, svou různorodostí a volným přístupem do obchodů. Jsou vydutá jako břicha nebo postavená jako křížové chodby, chráněná před vnějším světem, a zákazníci procházejí těmito galeriemi, těmito novými chórovými ochozy, krokem promenád, noří se společně do umělého světla, do stálé teploty, do hluku hudební kulisy, nechávají společně unášet svá těla na jezdících schodech: jednota v davu a sjednocení s ním, aby se dosáhlo jistoty příslušnosti k jedné a téže civilizaci.

V městech se zachovaly tělesné hry, které využívají přírodních prvků, a rozvíjejí se od té doby, co se přestalo pracovat rukama. Protože se zaneřádila i ta trocha přírody, která v nich zůstala, a venkov ustupuje za horizont, vytvářejí se další a další fikce vody, ledu, slunce, které městští lidé užívají, aniž by se klamali mylnými představami. Plovárny v centru měst jsou spíše kolektivními vanami než vodními nádržemi. Každý koupající se bez slova snaží plavat tak, aby nevrážel do ostatních. Je zakázáno běhat a poskakovat, do vody se skáče jen v určitých hodinách a na rušnou zábavu dohlíží plavčík. Až ve společném prostoru sprch a šaten, kde oddělenost pohlaví dovoluje spoluúčastnou nahotu, je možné sledovat skutečné potěšení z vody ve znovunalezené svobodě: svobodě čvachtání se v mýdle a šampónu, rozkoš z teplé vody na kůži, hojné a štědré, bohatě prolévané. Je tu atmosféra pospolitosti. Dveře úzkých kabin hrají symbolickou roli, lidé se střídají před zrcadlem a pod sušákem na vlasy, dávají pozor, aby neprodlužovali své blaho na úkor ostatních, a protože tu bylo společné sdílení, při odchodu zdraví. Zde to zprostředkující není vyslovováno v řeči, ale je prožíváno.

Anonymita nepředstavuje nějakou nevyplněnost, prázdnotu či nepřítomnost. Ale jak jí dodat konkrétní podobu? Vpád do jejího panství odhalil jen lidi a místa, neosobní lidi a průchozí oblasti, které ale ožívají, jakmile se k nim přiblížíme. Je to nehmotná substance, která se vymyká jakémukoli chápání, něco nepostizitelného, co mizí při nejmenším zastavení. Tento pojem, který prchá před myšlením, poněvadž se pokaždé dá převést na lidskou vůli, je však nutný pro pochopení městských společností a jejich vývoje. Anonymita, která je nutností společenského života – včetně života ve venkovských oblastech, kde od pradávna velká shromáždění pomáhala usedlým venkovanům zbavit se zátěže důvěrně

vzájemné známosti –, protože je nositelem náhody, bez racionálních organizací, jejichž váhy zbavuje, tato anonymita tvoří jednu ze sil, které přispívají k rovnováze společností.

Zdá se, že pod industriálním tlakem se rozšiřuje a zneprůhledňuje, že huře praská. Avšak na každý její posun přichází odpověď, protiofenziva. Nová forma často už obsahuje protilátku. Tak uspořádání sedadel za sebou u některých vlakových souprav, kde se nesedí proti sobě, omezuje možnosti setkání, ale soukromí, vytvořené oddělenými dvojsedadly, dává šanci k trvalejšímu rozhovoru. Proti atomizaci, vyvolávané supermarketem, počítačem, prací či nákupem na dálku pomocí televizní obrazovky, působí růst počtu spolků, klubů, organizovaného cestování atd., tedy rozšiřování sítě vztahů. Příslušnost k mnoha sítím může v jedinci posílit ochladnutí zájmu o veřejný prostor, avšak vyžaduje pohyb, který sice zachovává anonymitu, ale vede k setkáním, která ji potírají. Tato nekonečná dialektická hra neustále zajišťuje obnovování rovnováhy. Nejenže je nehybnost, na kterou umírají města, v obecném měřítku nepředstavitelná, ale pohyb lidí se dokonce zrychluje a rozšiřuje po celé planetě. To, že se města už „usídlila na venkově“, v betonu pláží a středisek zimních sportů, už není důležité, neboť městská mentalita se šíří rychleji než urbanizace.

Princip anonymity je pružný. Předpokládat se nedá nic. Kdo mohl předvídat, že vysílání televizní hry „čísel a písmen“ způsobí ve všech francouzských městech vznik klubů a národních turnajů? Aby se ekonomicky zachránily lodě, vymyslely se tematické plavby: role, kterou při vytváření struktury cestujících tradičně hrála náhoda, tím byla oslabena. Lety Paříž – New York jsou sice časté, ale zároveň ještě dost výjimečné, takže to v letadlech šumí hovorrem jako na starých kocábkách. Pokud jde o kostely, v nichž se místo obcí věřících schází mnoho anonymních izolovaných jedinců, obnovuje se tam starý způsob společného hodování v podobě jídla, kterého se účastní věřící po bohoslužbě.

Moderní společnosti se musí stále vyrovnávat samy se sebou. Než se ohlížet a s často oprávněnou nostalgií zjišťovat ztráty, je lepší trochu rozhybat představivost nebo vzbudit dostatečný zájem o uvažování nad jevy *in statu nascendi*, které městům pomáhají uchovat jejich okouzující moc.

Bibliografické údaje

AUGE, Marc, *Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*, Paris, Seuil ("La librairie du XXème siècle"), 1992, pp. 83-95. Přeložil Karel THEIN.

DE CERTEAU, Michel, "Récits d'espaces", *L'invention du quotidien. 1. Arts de faire*, Paris, Gallimard ("Folio"), 1990, pp. 170-189. Přeložila Marie HAVLÍKOVÁ.

HALBWACHS, Maurice, *La topographie légendaire des Evangiles en Terre Sainte*, Paris, PUF, 1941 (2ème éd. 1971), pp. 130-164. Přeložila Věra HRUBANOVÁ.

LEPETIT, Bernard, "Le temps des villes", in *Cahiers du Centre de Recherche historique sur la ville (Villes, histoire, culture)*, Strasbourg 1994, pp. 5-17. Přeložila Eva POKORNÁ.

NORA, Pierre, "Introduction", *Les lieux de mémoire, I. La République*, Paris, Gallimard, 1984, pp. XVII-XLII. Přeložil Michal RYBKA.

PETONNET, Colette, "L'anonymat ou la pellicule protectrice", *Le Temps de la réflexion, 8. La ville inquiète*, Paris, Gallimard, 1987, pp. 247-261. Přeložil Milan LYČKA.

Cahiers du CEFRES n° 10

březen 1996

*Antologie
francouzských společenských věd:*

Město

Francouzský ústav
pro výzkum ve společenských vědách